

KELÂMÎ BİR PROBLEM OLARAK ECEL VE MAKTÛLÜN ECELİ MESELESİNE MUKAYESELİ BİR YAKLAŞIM

AS A PROBLEM THEOLOGICAL APPOINTED AND THE VICTIM'S COMPARATIVE THE APPOINTED TIME MATTER OF APPROACH

Mustafa YALÇINKAYA¹

ÖZET: İnsanlık tarihi kadar geçmişi olan, kadim sorunlardan birisi şüphesiz ecel terimiyle ilgili ortaya çıkan problemlerdir.

Biz bu çalışmamızda ecel terimi etrafında oluşmuş olan tartışmalardan; ecelin tanımı, mahiyeti ve ecelin Kur'an ve Hadislerde geçişiyle birlikte, ecelde artma ve eksilme var mıdır; ecel tek midir yoksa iki midir; Maktül kendi eceliyle mi, yoksa eceli gelmeden mi ölmüştür? gibi ecele ilgili soru ve sorunlara cevap bulmaya çalıştık. Ayrıca Kelâmî Ekollerin konuya yaklaşımları ve ortaya koydukları yorumları karşılaştırarak değerlendirmiş olduk.

Anahtar sözcükler: Ecel, Ömür, Ezeli ilim, Kelâmî Ekoller, Mu'tezile, Şia, Ehl-i Sünnet.

ABSTRACT: One of the ancient problems which has been as old as human history is undoubtedly the problems that arise in relation to the term Death (Ecel).

In this work we have argued about the controversy surrounding the Death. These are the followings: the definition of the Death and its nature; Is there an increase or decrease of the Death in the light of Qur'an and the Hadiths? Is the Death only one or two; Does the victim die by his own death or die before he comes? In addition, we have comparatively evaluated the approaches of the Schools of Ilmu'l-Kalam and their interpretations.

Keywords: : Death (Ecel), Life, Eternal Wisdom, al-Mu'tazilah, Shia, Ahl-i Sunnah.

1. GİRİŞ

Ecel meselesi insanlık tarihi boyunca geçmişten günümüze kadar tartışıla gelmiş, halen de gündemde olan problemlerden biridir. Bu mesele kelam tarihi boyunca da hep gündemde olmuştur. Ecel kavramının kelâm ilminde daha çok kader ve kaza kavramları üzerindeki tartışmalar bağlamında incelenmiş olduğunu ifade edebiliriz.

Ecel kavramının kendi anlamı üzerindeki tartışmaların genelde şu başlıklar etrafında odaklandığını görmekteyiz: *İnsan için takdir edilmiş ve değişmeyen bir ecel var mıdır yoksa onun eceli değişebilir mi; eceli gelmeden ve vadesini doldurmadan ölen insan var mıdır; öldürülen kişi kendi eceli ile mi ölmüştür yoksa vâdesi gelmeden önce mi ölmüştür; insan için ecel bir midir, bir kişinin birden fazla eceli olabilir mi; ya da hadislerde geçen; dua, sıla-i rahim, sadaka gibi sâlih amellerin, eceli tehir etmesi yani ömrü uzatması mümkündür? gibi problemlerin islâm düşünce tarihinde sürekli tartışıldığını müşahede etmekteyiz.*

Yukarıda geçen ecel meselesindeki tartışmaların odak noktasını oluşturan bu soruları konunun bütünlüğü içerisinde değerlendirmeye çalışacağız.

¹ Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, vaizmyk38@gmail.com

Biz bu çalışmamızda ecel kavramının etimolojisine kısaca temas ettikten sonra, Kur'an ve hadislerde ecel kavramının hangi farklı manalara geldiğini ele alacağız. Konu ile ilgili kaynaklarda mezhepler adına ortaya konan ecel anlayışının otantikliğini her mezhebin kendi kaynakları açısından “*ecel ve maktülün eceli meselesinde*” ortaya koydukları bu görüşleri tespit etmeye çalışacağız. Biz, nihâi olarak bu görüş ve kanaatleri mukayese ederek karşılaştırma yapmak suretiyle çalışmamızı sonuç değerlendirmesiyle tamamlamayı düşünmekteyiz.

2. ECEL KAVRAMININ ETİMOLOJİSİ

2.1. Lügat ve Terim Olarak Ecel

2.1.1. Ecelin Lügat Anlamı:

Ecel, kelime olarak, arapça “e-c-l” kökünden mastar olup sülasi kalıbında gecikmek; rubai kalıbında ise geciktirmek anlamına gelir. Ayrıca mutlak vakit, bir şeyin bütün müddeti, geleceğe ait olmak üzere belirlenmiş zaman, muayyen bir müddetin sonu anlamlarına gelen ecel, bu temel manalardan hareketle iddet süresi ve borcun vadesi için de kullanılmaktadır.²

Ecel, kelime olarak belli bir vakit, süre veya o vaktin sonu gibi iki anlamı ihtiva etmektedir. Genel manada herhangi bir şey hakkında geleceğe ait olmak üzere belirlenmiş zaman, muayyen bir müddetin sonu, daha açık bir ifadeyle önceden tespit edilmiş süre ve bu sürenin tamamlanması, sona ermesi manasında da kullanılır. Hayat süresi, ölümün gerçekleştiği an ve borç ödeme zamanı anlamlarını da ifade eder. Dünya için kullanıldığında ise, “kıyamet günü” manasına gelir.³

Yukarda farklı anlamlara gelen ecel kelimesinin lügat manalarının hepsinde mutlak ve kayıtlı zaman ihtiva ettiği görülmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de geçen âyetlerde ise, hayat süresinin sonu(ölüm vakti), borç için tayin edilen son ödeme tarihi, boşanan veya eşi ölen kadının tekrar evlenmeden önce beklemesi gereken süre(iddet), kâfirlerin helâk edilmeden evvel kendilerine tanınan müddet anlamlarında olmak üzere âyetlerde ecel ile ilgili ifade ve terimlerin genelde sözlük manası ile ilgili çeşitli kullanımlar olduğunu görmekteyiz.⁴

2.1.2. Ecelin Terim Anlamı:

Ecel, Allah tarafından her canlı için takdir edilen yaşama süresi ve bu sürenin sonu olan ölüm vaktidir. Diğer bir ifade ile Allah nezdinde malum olan, her canlının hayatının sona ereceği zaman⁵ anlamına gelmektedir. Yani, ecel, canlılar için hayatın sona ermesidir. Ölüm için muayyen ve mukadder olan vakittir. Bu tanıma göre ecel birdir herkesin eceli belli, günü sayılıdır. Ecel hiçbir sebeple değişmez. Hiçbir hayat sahibi takdir edilen vakitten evvel hayat bulamayacağı gibi, eceli gelmedikçe de ölmez. Eceli gelince de bir an yaşayamaz.⁶ Bu durumda

² Cemaluddin İbn Manzur *Lisanu'l- Arab*, Beyrut 1988, I / 79; Mecduddin Firuzâbâdi, *Kamusu'l-Muhit*, Beyrut 1995, s. 864; Rağıb el-İsfehani, *Müfredat, Kur'an kavramları sözlüğü*. (trc. Yusuf Türker), İstanbul 2007, s. 65; Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, İstanbul 1304, III / 1147; Cihat Tunç, *Ecel Maddesi*, DİA, İstanbul 1994, X / 380.

³ İbn Manzur, *a.g.e*, I / 79; Asım Efendi, *a.g.e*, III / 1147; Firuzâbâdi, *a.g.e* s. 864; Mevlüd Sarı, *el-Mevarid*, İstanbul,1982, s. 13-14; Ebû Bekir Bakillanî, *Temhid*, Beyrut,1957, s. 332; Cüveynî, İmamü'l- Haremeyn, *Kitabu'l-İrşad*, Kahire 1950, s. 361; Kâdı Abdulcebbar, Ebu'l Hasan, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, trc. İlyas Çelebi, TYEKB. İstanbul 2013, II/734; Muslihiddin Kestelli, *Haşiyet'ü Kestelli ala Şerhi'l- Akaid*, İstanbul 1973, s. 125-126; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979, II /1874; İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, İstanbul 1340-1343, s. 334-335; Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelam Terimler Sözlüğü*, İstanbul 2013, s.73; İsmail Karagöz ve Diğerleri "*Dini Kavramlar Sözlüğü*." (Komisyon), Ankara 2006, s.131.

⁴ Muhammed Fuad Abdülbâki, *el-Mu'cem el-Mufehres li Elfâzi'l-Kurani'l-Kerim*, İstanbul 1984,s. 14-15; Ayetlerdeki kullanışları için bkz. Bakara, 2/231-235, 282; Hacc, 22/5; Talak, 65/2; Tunç, *Ecel Maddesi*, DİA, X / 380-381.

⁵ Nureddin es-Sâbüni, *Maturidiyye Akaidi*, (trc. Bekir Topaloğlu), Ankara 2005, s.183; Karagöz, *a.g.e*. (Komisyon), s. 131; Osman Karadeniz, *Ecel Üzerine*, İzmir,1992, s. 15-16.

⁶ “...Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri giderler”. A'raf, 7/34; “Allah, eceli geldiğinde hiçbir nefsi geri bırakmaz”. Münafikun, 63/11.

ecel, hayatın son bulması ve ölümün gelmesidir. Yani ecel, ölüm için belirlenen ve takdir olunan vakit anlamına gelmektedir. Her ferdin ve her milletin muayyen bir eceli, yani hayatının sonu vardır. Dolayısıyla bu ecel her şahıs için bir tanedir. Ecel asla değişmez ve Allah'ın kaza ve kaderiyedir. Tüm hayat sahiplerinin eceli, ezelde takdir olunan ve kesin olarak belirlenen vaktinden ne öne alınabilir ne de geriye bırakılabilir.⁷

2.2. Kur'an ve Hadislerde Ecel

2.2.1. Kur'an-ı Kerim'de Ecel:

Kur'an'da ecel kavramı, muhtelif manalara gelecek şekilde elli iki ayette geçmektedir. Bu ayetlerde geçen ecel kelimesinin otuz biri sâde veya zamirle, yirmi altısı ise farklı eklerle birlikte toplam elli yedi yerde⁸ kullanılmıştır.

“Kur'an'da ecel bağlamında ele alınmış olan terimin anlam çerçevesini, Kur'anî kullanımlarını genel olarak dört maddede toplamamız mümkündür: İnsan cinsi için potansiyel anlamda konulmuş bir ecel ya da ömür müddeti, süre ve vakit tayin etme işini insanlara yani karşılıklı olarak süreyi belirleyen taraflara bırakılması, yaşadığımız dünya için de ilâhî yasalar dahilinde belirlenmiş bir yaşama müddeti bulunmakta yani dünyanın eceli... Bir de ecel kavramının diğer bir kullanım şekli olan toplumların eceli olarak geçmektedir. Bunu ölüm, vakit, helâk, iddet süresi, cezâ ve kozmolojik ecel olarak da ifade edebiliriz”⁹.

Kur'an'da geçen bu âyetlerin konularına göre kısaca anlamlarına baktığımız zaman bu farklılıkları görmemiz mümkün olacaktır.

Mesela; Eccelle ilgili ayetlerde, Allah'ın her insan için bir yaşama müddeti ve bir ölüm vakti belirlediği ifade edilmektedir: *“Sizi bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur. Bir de O'nun katında muayyen bir ecel vardır. Siz hâla şüphe ediyorsunuz”¹⁰, “Allah, eceli geldiğinde hiç kimsenin (ölümünü) ertelemeyebilir. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır”¹¹.*

Bu konu bağlamında yani insan eceli ile ilgili olarak farklı ayetlerde, bazı insanların ihtiyarlardan önce hayatlarının son bulduğu bazılarının ki ise kendileri için belirlenen süreye kadar yaşadıkları,¹² insanlar için ömürlerin uzun olması veya kısa tutulmasının mutlaka bir kitapta yazılı olduğu,¹³ ayrıca zalimlerin ecelleri gelene dek ceza verilmeyeceği ve ecel vakitlerinin değiştirilmeyeceği¹⁴, Allah'ın emirlerine itaat edip uyanların ise takdir edilmiş ecellerine dek güzel bir şekilde yaşatılacakları¹⁵ ifade edilmiştir.

Kur'an-ı Kerimde, her ferdin olduğu gibi toplumun ve milletin de muayyen bir eceli, yani hayatının sonu olduğu bildirilmektedir. Ecel vakitleri geldiğinde bu ecellerinin bir sürelik öne çekilemeyeceği gibi geriye bırakılmayacağı da bazı ayetlerde haber verilmiştir. Mesela, *“Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri*

⁷ Ali Arslan Aydın, *İslam İnançları: Tevhid ve İlm-i Kelam*, Ankara 1984, s. 375.

⁸ Abdülbâki, a.g.e. , s.14-15.

⁹ “Ecel kavramının Kur'anî anlam çerçevesi genel olarak şu olgulardan meydana gelmektedir: “Ölüm”(A'raf,7/34), “vakit” (Kasas, 28/28), “helâk” (A'râf, 7/134), “iddet” (Bakara, 2/231), “ceza” (Hüd, 11/4), “kozmojik ecel” (Fâtır, 35/13). Görüldüğü gibi ecel kavramı, Kur'an'ın anlam haritasında ezeli yazgıyı aratmayacak şekilde oldukça farklı alanları kapsamaktadır”. Bkz. Namık Kemal Okumuş, *Ecel Problemi*, Ankara 2014, s. 151-152.

¹⁰ En'am, 6/2

¹¹ Münafikûn,63/11. Bkz.Nuh,71/4;İbrahim, 14/10; En'am, 6/128.

¹² “Sizi topraktan, sonra meniden, sonra alakadan (aşılanmış yumurtadan) yaratan sonra bebek olarak çıkaran, sonra sizi güçlü kuvvetli bir çağa erişmeniz, sonra da ihtiyarlanmanız -ki içinizden daha önce vefat edenler de vardır- ve belli bir vakte ulaşmanız için sizi yaşatan O'dur. Umulur ki düşünürsünüz”. Mü'min, 40/67.

¹³ Bkz. Fâtır, 35/11.

¹⁴ Bkz. Ankebut, 29/53; Nahl, 16/61.

¹⁵ Bkz. Hüd,11/3.

gidebilirler."¹⁶ Hicr suresinde ise milletlerin eceli ile ilgili: "*Hiçbir millet, ecelinin önüne geçemez, ve onu geciktiremez*"¹⁷ şeklinde geçmekte olduğunu görmekteyiz.¹⁸ Demek ki Kur'an'a göre her fert ve topluluğun hayatı muayyen olup, eceli geldiği zaman hayatı mutlaka son bulacaktır. Her canlının hayata gelmesi Allah'ın yaratması ve takdiriyle olduğu gibi, hayatının sona ermesi de yine Allah'ın yaratma ve takdiriyle meydana gelmektedir.¹⁹

Bazı ayetlerde kozmolojik (kevnî) ecel olarak isimlendirebileceğimiz güneş, ay ve diğer gezegenlerin de bir ecellerinin olduğunu, düzenli hareketlerinin süresinin belirlenip tayin edildiği ifade edilmektedir. "*Bilmez misin ki Allah, geceyi gündüze ve gündüzü geceye katmaktadır. Güneşi ve ayı da buyruğu altına almıştır. Bunların her biri belli bir vadeye kadar hareketine devam eder. Ve Allah yaptıklarınızdan tamamen haberdardır.*"²⁰ Bununla birlikte bazı âyetlerde de âlemde bulunan bu düzenin bir gün bozulacağı bir zamanın bulunduğu belirtilmektedir.²¹

Kur'an da süre ve vakit anlamında kadınların boşanma veya eşlerinin ölümleri sonucu iddet, bekleme süreleri için de ecel kelimesinin kullanılmış olduğunu görmekteyiz²². Ayrıca ecel teriminin kişiler arası ikili anlaşmalarda özellikle borçların ödenmesi konusunda süre ve zaman anlamında kullanıldığını da görüyoruz.²³ Yukarıda geçtiği üzere ecel terimi, Kua'an'da çok farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir.

2.2.2. Hadislerde Ecel Kavramı:

Kur'an'daki kullanımlarına benzer tarzda ecel teriminin, farklı hadislerde de yer aldığını görmekteyiz. Abdullah b. Mes'ud'un rivayet ettiği bir hadiste, Hz. Peygamber (s.a.v) in eceli izah ederken şöyle yaptığı anlatılmaktadır:

*"Hz Peygamber bir gün bir kare çizdi; sonra bu karenin ortasından kare dışına uzanan bir çizgi çizdi. Daha sonra da bu çizgiğin ortasından itibaren bu ortada yer alan çizgiye dayanan(kesişen) bir kısım küçük çizgiler çizdi. Daha sonra bu çizdiği şekli şöyle açıkladı: Şu karenin ortasındaki uzun çizgi insandır, şu onu saran(kuşatan) kare de eceldir. Şu kare dışına uzanan çizgi ise, kişinin emelidir. Bu küçük çizgiler(emel çizgisini kesen) de musibetlerdir. Şimdi insana şu musibet oku değmezse diğeri dokunur, o da dokunmazsa öteki isabet eder, o da değmezse ecel oku değer."*²⁴ Bu Hadis-i Şerif'te ecelin, insanın emellerine ulaşmasına engel olduğu her insanın ecel ve ölümün elinden kurtulamayacağı hadiste müşahhas bir şekilde ifade edilmiştir. Burada Hz. Peygamberin muhataplarına anlaşılması güç olan konuları (kaza-kader, ölüm ve ecel gibi) anlatırken bir takım çizgi ve şekiller çizerek, tasvir metodunu kullandığını görmekteyiz.

¹⁶ A'raf 7/34. (Her ümmet, her millet ve her devletin Allah tarafından tayin edilmiş bir ömrü vardır. O vakit geldiğinde onu ne bir saat ileri ne de bir saat geri alabilirler. Milletler ve devletler fertler gibidir, kurulur, gelişir, duraklar, geriler, nihayet yıkılır ve yok olurlar. Bunların uzun ya da kısa ömürlü oluşu, toplumun maddi ve manevi yapısının sağlamlığına bağlıdır. Bu durum tayin edilmiş ecele aykırı değildir. Zira Yüce Allah toplumların durumlarına göre ecellerini tayin eder.) Kur'an- Kerim ve Açıklamalı Meâli, Diyanet Yay. , Ankara 1993, s. 153.

¹⁷ Hicr, 15/5; Ayrıca bkz. Yunus, 10/49; Mü'minun, 23/43 Araf, 7/34; Yunus,10/49; Münafikun,63/11; Araf,7/34.

¹⁸ Bkz. Topaloğlu - Çelebi, a.g.e. , s.73,74.

¹⁹ Bkz. Mülk, 67/2.

²⁰ Lokman, 31/29; Ayrıca aynı manalar için bkz. Rad, 13/2; Rûm, 30/8; Fâtır, 35/13.

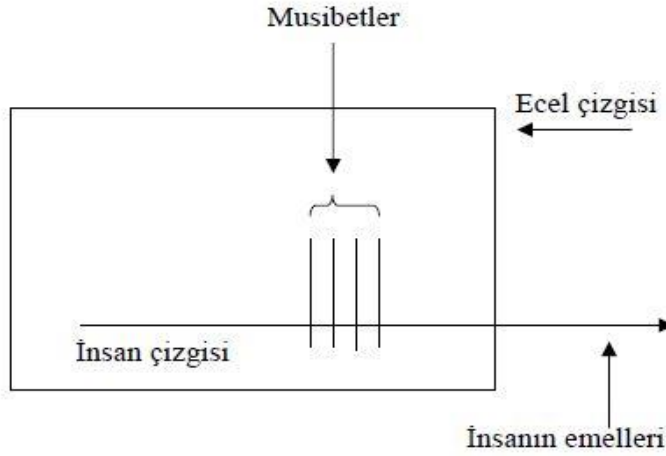
²¹ Bkz. Ankebût, 29/5; İbrahim, 14/10; En'am, 6/2, 128.

²² Bkz. Bakara, 2/231-235.

²³ Bkz. Bakara, 2/282.

²⁴ Buhari, Sahih, Rikak, 3; Tirmizi, Sünen, Kıyamet, 22, 23. Enes b Malik farklı bir rivayetten hadisi şöyle nakleder: *Rasulullah yere bir çizgi çizdi ve "Bu insanı temsil eder" buyurdu. Sonra bunun yanına ikinci bir çizgi daha çizerek: " Bu da ecelini temsil eder" buyurdu. Ondan daha uzağa bir çizgi daha çizdikten sonra: " Bu da emeldir" dedi ve ilave etti: " İşte insan daha böyle iken (yani emellerine kavuşmadan) ona daha yakın olan (eceli) ansızın gelebilir."* Bkz. Buhari, Rikak,4; Tirmizî, Zühd, 25; İbnu Mâce, Zühd, 27. Ayrıca geniş bilgi ve hadisin farklı şekillerde yorumu için bkz. Kamil Miras, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, XII /180, 359-369.

Rasulullah'ın ecele ilgili çizdiği tasvirin yaklaşık olarak şekille şöyle olabileceğini düşünüyorum:

23. Dipnottaki Enes b. Mâlik'in rivayet ettiği hadisteki tasviri de şekille şöyle ifade

edebiliriz

İşte yukardaki şekillerde ifade etmeye çalıştığımız bu hadislerde peygamberimiz, insanın ecel ve emeli arasındaki ilişkiyi çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İnsanın hayatında karşı karşıya gelebileceği bazı afet ve musibetler vardır. Kişi bu bela ve musibetlerden sakınmak ve bazı tedbirler almak suretiyle bir noktaya kadar kurtulabilir, fakat onu her taraftan kuşatmış olan ecelden asla kurtulması ise söz konusu değildir.

Diğer bazı hadislerde ise akraba ziyaretinde bulunup onları gözetip kollamanın, komşulara karşı güzel davranmanın ve sadaka vermenin ömrü uzattığı ifade edilmiştir. Mesela: “Sadaka ve sila-i rahim ömrü uzatır, belayı defeder”²⁵. ; “Eceli gelmeyen bir mü'min kul, Allah'tan şifâ dilerse kurtulur”²⁶. ; “Kim rızkının artırılmasını ve ecelinin uzatılmasını isterse, sila-i rahim yapsın”²⁷. ; “Ömrü sadece yapılan iyilikler artırır. Kaderi de sadece dua geri çevirir. Şurası muhakkak ki, kişi işlediği günah sebebiyle rızkından mahrum edilir”²⁸.

Ecel terimi ile ilgili âyet ve hadisleri bir arada ele aldığımız zaman, görünüşte bir takım problemlerin olduğunu görmekteyiz. Ecele ilgili ayetlerin kendi aralarında bazen de ayetlerle hadisler arasında, görünürde bazı çelişkili ifadeler ve anlam farklılıklarıyla

²⁵ İbn Hanbel, Müsned, III/266,

²⁶ Tirmizî, Tıbb,32; İbn Hanbel, a.g.e. IV/305.

²⁷ Buhari, Edeb, 12; Müslim, Birr, 20-21.

²⁸ İbrahim Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi Ankara 1993, XVII /541.

karşılaşabilmekteyiz. Aynı şekilde hadisler arsında da bu farklılıkları görmemiz mümkündür. Fakat zahirde görünen bu çelişkili manalar, gerçekte çelişkinin varlığını göstermez.²⁹

Bazı âyet ve hadislerin bir kısmında, ecelde takdim ve tehirin mümkün olmayacağı, diğer bazılarında da, günahlardan tövbe ve peygambere ittiba şartıyla ecelde gecikmenin olabileceği, aynı şekilde hadislerde de benzer ifadelerin geçmekte olduğu görülmektedir. Bu konudaki problemi çözenin yolu ise, çelişkili gibi görünen ayet ve hadisleri değerlendirirken, parçacı bir yaklaşımla değil de bütüncül bir yaklaşımla ele alıp değerlendirmeye tabi tutmaktır. Böylece daha isabetli tespit ve yorumlar yapabiliriz.

Ecel teriminin geçtiği âyet ve hadislerin lafız ve manalarındaki bu farklılıklar sebebiyle bazı müfessirler ve kelim âlimleri tarafından bunlar üzerinde, doğal olarak farklı yorum ve kanaatlerin oluşmasına sebep olduğu görülmektedir.

Mesela: “*Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri geldiği zaman artık ne bir saat geri kalırlar, ne de bir an ileri giderler*”³⁰. Bu ayet üzerindeki tartışmaların özeti şudur: Acaba burada herkes için belirlenmiş bir ecelden mi bahsedilmekte, yoksa insan cinsinin veya toplumların ecelden mi bahsedilmektedir?

İhtilafa sebep olan diğer bir tartışma konusu da insanlar için ecel tek midir, iki ayrı ecel söz konusu mudur? Özellikle en’am suresi ikinci âyet³¹ üzerinde birçok farklı yorum ve kanaatlerin oluştuğunu dolayısıyla söz konusu âyetin konu ile ilgili tartışmaların odağında bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu âyet bağlamında yapılan diğer bir tartışma konusu da âyet metinlerinde geçen “*ecel-i müsemma*”³² tabirinin farklı yorumlanışından kaynaklanmakta olduğu, ayrıca yine âyette geçen iki ecel lafzı üzerinde ise çok farklı görüşlerin oluştuğunu görmekteyiz. Müfessirlerin ekserisi ecel-i müsemmayı kıyamet günü³³ olarak yorumlayarak, insan ecelinin tek olduğunu iddia etmişler, bununla birlikte âyette geçen iki ecelin de insan için geçerli olduğunu, birinci ecele vakit, yani insanlar için hayat süresi, ikinci eceli de bu hayat müddetinin nihayeti yani ömrün sonu olarak yorumlayanlar olmuştur. Bu kanaati taşıyanlardan biri olan Fahreddin Râzî ise, âyette geçen zâhiri mananın, her insan için iki ecelin olduğunu ifade ettiğini³⁴ söylemiştir.

Aynı şekilde hadislerde geçen ecel terimi üzerinde de farklı yorum ve tartışmalar olduğunu görmekteyiz. Bazı hadislerde insanın emellerine ulaşmasına ecelin mani olduğu, her insanın ecelinin önceden takdir edildiği³⁵ ifade edilirken, diğer taraftan da bazı hadislerde sıla-i rahim yapmanın, komşulara iyi davranmanın ve sadaka vermenin ömrü uzatacağı ifade edilmektedir.³⁶ Hadislerdeki bu anlamlar üzerinden de aynen âyetlerde olduğu gibi farklı yorumların ortaya çıktığı görülmektedir.

²⁹ Bkz. Karadeniz, *Ecel ve Ömür Yazısı (Kelim El Kitabı, Editör, Ş. A. Düzgün)*, Ankara 2013, s. 663 vd.

³⁰ Yunus, 10/49.

³¹ “*Sizi çamurdan yaratan ve sonra bir ecel(süre) tayin eden O’dur. Belirli bir ecel (ecel-i müsemma) O’nun katındadır...*” En’am, 6/2.

³² “Ecel-i müsemma” terkihi, Kur’an’da 20 yerde geçmektedir. Bu âyetler: (Bakara, 2/283; En’am, 6/2,60; Hüd, 11/3; R’ad, 13/2; İbrahim, 14/10; Nahl, 16/61; Tâhâ, 20/129; Hac, 22/5,33; Ankebüt, 29/53; Rum, 30/8; Lokman, 31/29; Fâtır, 35/13,45; Zümer, 39/5,42; Mü’min, 40/67; Şûrâ, 42/14; Ahkâf, 46/3; Nuh,71/4). Bkz. Abdülbâki, a.g.e. s. 14-15.

³³ Bkz. Zemahşerî, Muhammed b Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki Avami’t-Tenzil ve Uyunu’l –Ekavil fi vucûh’it-Te’vîl*, Beyrut,1987, II/65; İbn-i Kesîr, *Tefsîri’l Kur’ani’l-Azîm*, Beyrut 1992, II, 127; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, III/1874-75; Mehmet Vehbi, *Konyalı, Hülâsâtu’l-Beyân fi Tefsîri’l- Kur’an*, İstanbul ts. , XV/6 157.

³⁴ Fahreddin er- Râzî, *Mefâtuhu’l-Gayb*, (ts), XII /153-154; (Elmalılı da ilgili âyette geçen iki ecelden birincisine vakit, süre anlamını yani insan için hayat müddeti; ikincisinde, bu sürenin sonu, ölüm anlamını vermenin daha uygun olacağını ifade etmektedir.) Bkz. Elmalılı, a.g.e. , III /1874.

³⁵ İbn-i Hanbel, Müsned, V/197; Tirmizî, Tefsir, 2.

³⁶ Bkz. Buhari, Edeb, 12; Müslim, Birr, 20-21; İbn Hanbel, Müsned, III / 266.

Görüldüğü üzere, Allah tarafından her canlı için önceden takdir edilen hayat süresi ve bu sürenin sonu olan ölüm vakti anlamında Kur'ânî bir terim olan ecel meselesinin, farklı yaklaşımlar ve değerlendirmelerden ötürü kelimacıları meşgul eden, tartışmalı bir konu olduğunu görmekteyiz.

Buraya kadar ecel kavramının etimolojik yapısı, Kur'an ve hadislerde nasıl yer aldığı hususları üzerinde durduktan sonra ecel konusunda farklı kanaatler taşıyan ve farklı yaklaşımlarda bulunan ekollerin konuyla ilgili görüşlerini kendi temel kaynaklarına ulaşarak tespit etmeye çalışacağız.

3.ECEL KAVRAMINA FARKLI YAKLAŞIMLAR

3.1. Kelâm Ekollerine Göre Ecel

3.1.1. Mu'tezile'ye göre Ecel:

Ecel meselesinin kader mevzuna bağlı olarak kelimacılar arasında tartışılan önemli konulardan olduğunu çalışmamızın başında belirtmiştik.

Bu konu ilk defa Mu'tezilî âlimler arasında tartışma konusu yapılmış ve bunun sonucunda farklı şekillerde yorumlar ortaya çıkmış, mezhep içerisinde konu ile ilgili çok farklı görüşler oluşmuştur. Mutezile eceli; "Allah katında bir insanın öleceği ve öldürüleceği hakkında bilinen bir vakittir".³⁷ Şeklinde tanımlamaktadır. Yani onların eceli, vakit ve vâde anlamında tanımladıkları görülmektedir. *Aşağıda görüleceği üzere bu tanım çerçevesinde konuya farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir*

Mu'tezile içerisinde iki ana ekolden birisi olan Basra grubunun konuyla ilgili üzerinde birleştikleri genel görüş ve düşünceleri şöyledir: Onlar, Allah'ın her insan için bir hayat belirlediği ve "Ecelin Allah katında insanın öleceği veya öldürüleceği malum olan bir vakitten ibaret olduğunu, dolayısıyla bu takdirde insanın hangi şekilde ölürse ölsün kendi eceli ile ölmüş olduğunu"³⁸ kabul etmektedirler. Onlar eceli, bir insanın hayatının daha önceden belirlenmiş ve tayin edilmiş süresi olarak tanımlamış ve ecellerin ilm-i ilâhi ile tanzim edildiğini belirtmişlerdir.³⁹ Onlara göre ecel, hayat süresi ve ölüm vaktinden ibarettir.⁴⁰ İster her hangi bir dış etki olmadan tabii bir şekilde olsun, ister bir kaza, hastalık veya öldürülme vs. sonucu olsun her insan tek bir ecele ölür. Onlar, öldürülmenin farklı farklı olmasının, ecellerin birden çok olması anlamına gelmeyeceğini ifade etmektedirler. Çünkü maktûl kendi eceliyle ölmüştür.⁴¹

Basra Ekolü düşünürleri, maktûlün eceli konusunda onun kendi eceli ile öldüğünü, şayet o vakitte öldürülmemiş olsaydı, aynı vakitte yine de bir şekilde ölecekti derler. Çünkü o vakit, Allah'ın ilminde bildiği ve o kişi için takdir etmiş olduğu vakittir.⁴² Kişi her ne şekilde olursa olsun ezelde takdir edilmiş olan ecelinin vaktinde ölmektedir. Onlar, şayet öldürülen kişi kendisi için takdir edilen vakitte ölmeseydi, o takdirde Allah Tâlâ'nın ilminin cehle dönüşmesi, kâtilin de, maktûlün ecelini kesmiş olması lazımdı ki, bu durum Allah'ın ilmi açısından imkansız

³⁷ Bkz. Kâdî Abdulcebbar, a.g.e. , II /734; Zemahşerî, a.g.e. , II / 101; Eş'ari, Makalât'ül İslamiyyun, I /321; Rukniddin İbnü'l- Melâhimi, *Kitabu'l Fâik Fi- Usûliddin*, Tahran 1386, V / 284.

³⁸ "Kim yatağında yatarak ölürse, eceli ile ölmüştür. Aynı şekilde katledilerek ölen de eceliyle ölmüş olur." Kâdî Abdulcebbar, Ebu'l Hasan, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, trc. İlyas Çelebi, TYEKB. , II / 736; Eş'ari, a.g.e. , I / 321; Ebû'l Muîn En-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn* (tah: Hüseyin Atay), Ankara 2004, II / 276; Osman Aydınlı, *Mu'tezilenin Beş Esasının Teşekkülünde Ebu'l-Hüzeyl'in Yeri*, (Basılmamış doktora tezi), Ankara 1998, s. 171.

³⁹ Ebu'l Hasan Mes'udî, *Murucu'z-Zehab*, (I-IV), Thk. M. Abdulhamid, Beyrut 1998, III / 380.

⁴⁰ Kâdî Abdulcebbar, a.g.e. , II / 734; *el-Muğni fi Ebvâbi't- Tevhid ve'l-Adl*, Mısır 1962, XI /4; Bkz. İbnü'l- Melâhimi, a.g.e. , V / 284.

⁴¹ İbnü'l Murtaza, *el- Kalâid fi Tashih'il Akaid*, (nşr. A.N. Nader), Beyrut 1986, s. 98; Aydınlı, a.g.e. , s. 171.

⁴² Kâdî Abdulcebbar, a.g.e. , II / 736; Eşarî, a.g.e. , I / 320; İbnü'l Murtaza, a.g.e. , s. 98; Taftazânî, a.g.e. , IV / 315.

bir şeydir.⁴³ Maktül için başka bir ölüm vakti düşünmek caiz görülse de, bir vakıa olarak mümkün değildir.⁴⁴

Müteahhir düşünürlerden olan İbn Murtaza, Basra Ekolü âlimlerinden Ebu'l- Huzeyl el- Allaf'ın maktülün ecel ve ölümü hakkında ifade ettiği: "Maktül öldürülmemiş olsaydı Allah'ın o kişi için bildiği aynı vakitte mutlaka ölecekti," ifadesinin yanlış ve hatalı olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵ Onun, Ebu'l Huzeyl'i bu konuda ve diğer bazı görüşlerinden dolayı tenkit ettiğini görmekteyiz.

Görüldüğü gibi Mutezilenin Basra ekolü ecelin bir olduğunu, ecelde takdim ve tehirin olmadığını ve öldürülen kişinin kendisi için takdir edilmiş olan eceliyle öldüğünü savunmakta oldukları görülmektedir. Genelde onların ecelin tek oluşu ve maktülün de kendi eceliyle öldüğü görüşünde birleştiklerini söyleyebiliriz. Onların bu konuyla ilgili görüşlerinin, Eş'âri'nin görüşüyle örtüştüğünü ifade edebiliriz.

Mu'tezile'nin Bağdat ekolüne mensup olan âlimlerin, Basra ekolünün aksine, ecel konusunu farklı bir bakış açısından değerlendirdiklerini görmekteyiz. Onların bu konuda daha çok iki ecel anlayışını öne çıkardıkları görülmektedir

Onlar ecelin, "İnsanın öldüğü yahut da öldürülmesinin Allah tarafından bilindiği vakit"⁴⁶ anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Bununla beraber onların ecel konusunu, Cenab-ı Hakmın ezeli ilmi bağlamında yorumlayıp değerlendirdikleri görülmektedir.

Bağdat ekolü âlimleri, En'am suresinin ikinci âyetinden⁴⁷ hareketle insanın "ecel-i kaza" ve "ecel-i müsemma" olmak üzere iki ecelinin olduğunu kabul etmişler. Ecel-i müsemma; herhangi bir dış müdahale olmadan kişinin normal bir ölümle ölmesi anlamına gelen ecel; ecel-i kaza ise, hârici kaza, hastalık vb. bir sebep sonucu kişinin ölümüyle sonuçlanan ecel anlamına geldiğini ifade etmektedirler.

Bağdat Ekolü âlimleri ecel-i kazaya göre ölen kişinin; kazaya maruz kalmaya veya öldürülmemiş olsaydı ecel-i müsemmaya kadar yaşayacağını iddia etmişlerdir. Onlar maktülün öldürülmemesi halinde katilin cezalandırılmasının da anlamsız olacağını ileri sürmüşlerdir.⁴⁸ Bu bağlamda onların, kâtilin maktülü öldürülmek suretiyle ecelini kestiğini iddia etmişlerdir. Zira maktül eğer o vakitte öldürülmeseydi kendisi için takdir edilmiş ecelinin sonuna kadar yaşayacaktı, demişlerdir. Ayrıca onlar, ecel süresini öne alarak kısaltanın kâtilin kendisi olduğu, dolayısıyla bu fiillerde mesuliyetin de ona ait olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁹ Bu konuda onların, kâtilin ceza görmesi gerektiğini bildiren âyetleri delil getirerek tezlerini ispatlamaya çalıştıkları görülmektedir.

Onlar konuya şöyle yaklaşmaktadırlar: Öldürme olayının Allah'ın bilgisinde mevcut olduğunu, fakat O, bu öldürme fiilini çirkin görmüş ve yasaklamıştır. Şayet maktül öldürülmeseydi o yaşayacaktı. Dolayısıyla insanlar için iki ayrı ecelin olduğunu maktülün eceliyle ölmediğini belirtmişlerdir. Ayrıca onlar, sadakaların kaza ve kaderi değiştirebileceğini

⁴³ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Kahire, 1965, s. 783; Nesefî, a.g.e. , II / 277, 686; Şehristânî, Abdülkerim, el-Milel ve'n-Nihal, Beyrut 1992, II / 66-67; İbnü'l Murtaza, *el- Kalâid fi Tashih'il Akaid*, s. 98.

⁴⁴ Bağdâdî, *Uslu'd-Din*, İstanbul 1928, s. 143; Sönmez, Mustafa, Kelâmî Düşüncede Allah'ın İradesini Sınırlandırma Problemi (Mutezili Yaklaşımın bir Tahlili), EKEV Akademi Dergisi, Yıl: 8, Say: 20, Ankara 2004, s.150.

⁴⁵ Bkz. İbnü'l Murtaza, a.g.e. , s. 98; Okumuş, *Ezeli Yazgı Bağlamında Mu'tezile Düşünce Okulunun Ecel, Ömür Ve İlim Anlayışı* (R.T. Erdoğan Üniv., S.B. Dergisi), S: 2, s. 53.

⁴⁶ Kâdî Abdülcebbar, Ebu'l Hasan, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, trc. İlyas Çelebi, TYEKB. , II / 734; A. Mahmut, Subhî, *Fi İlmî'l Kelam*, Beyrut 1985, I / 272; Aduddîn İcî, *el-Mevakif fi İlm-i Kelâm*, Beyrut ts. s. 320.

⁴⁷ "Sizi bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur. Bir de O'nun katında muayyen bir ecel vardır. Siz hâla şüphe ediyorsunuz."En'am, 6/2.

⁴⁸ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s.782; Tunç, *Ecel Maddesi*, X / 381; Kardeniz, a.g.e. , s. 19-20.

⁴⁹ Subhî, a.g.e. , I / 272; Eşarî, a.g.e. , I / 321; en-Nesefî, Ebû'l Muîn, a.g.e. , II / 276; İcî, a.g.e. , s. 320; İbnü'l-Murtaza, a.g.e. , s. 98; Kâdî Abdülcebbar, *Muğni*, XI / 4; Sönmez, a.g.m. s. 150-151.

ve ecellerin de insan hayatının süresi içerisinde farklılık arzettiğini bu nedenle de değişgen olduğunu belirtmektedirler.⁵⁰

Bağdat ekolü âlimlerini genelde ölümle, öldürme fiillerini birbirinden ayırdıkları görülmektedir. Onların bu hususta; ölüm fiili ile öldürme eyleminin birbirinden ayrı olduğunu, öldürme eyleminin insana ait bir fiil, ölümün yaratılmasının ise Allah'a mahsus olduğunu⁵¹ ifade ettikleri görülmektedir. Onlar, maktûlün biri normal diğeri öldürülme yoluyla meydana gelen ecel olmak üzere iki ecelinin bulunduğunu iddia ederler. Yine onlar, bazı hadis rivayetlerine dayanarak, insan ömrünün artıp eksilebileceğini de ileri sürmüşlerdir.⁵²

Görüldüğü kadarıyla, Bağdat ekolüne mensup âlimlerin genelde bireysel özgürlüğe önem verdikleri görülmektedir. Ayrıca onların öldürme fiilinde ferdin sorumluluğunu ön plana çıkardıklarını da⁵³ ifade edebiliriz. Genel olarak Mutezilî anlayışta, ferdin gerçekleştirmiş olduğu fiillerde özgür olduğu dolayısıyla da bizâtihi yaptıklarının neticesinden de sorumlu tutulacağı düşüncesinin hâkim bir görüş ve kanaat olduğunu söyleyebiliriz.

Onların insanların eceli gibi, toplumların da, Allah'ın ezeli ilminde bildiği, takdir edilmiş olan ecellerinin bulunduğunu, toplumların ecelinin de, insanların eceli gibi⁵⁴ olduğunu kabul ettikleri söylenebilir.

İslam Filozoflarının da ecel konusunda Mu'tezile'nin düşündüğü gibi insanlar için iki ayrı ecelin bulunduğu görüşünde oldukları anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi; ecel-i tabii ki, kişinin normal hayatını yaşayarak normal eceliyle ölmesidir. Diğer ecel ise ihtirâmî eceldir ki, her hangi bir hastalık, öldürülme ve kaza gibi, dış sebepler nedeniyle oluşan ârizî ecel ve ölümlerdir⁵⁵. Görüldüğü üzere İslam filozofları eceli ikiye ayırmışlardır. Eccelle ilgili onların düşüncelerinin Mutezilî düşünceyle yakın bir çizgide oldukları görülmektedir.

Mu'tezile'nin müteahhirîn âlimlerinden olan Zemahşerî'nin ecel anlayışının, mezhep içinde daha çok Bağdat Ekolü'nün görüşlerine yakın olduğunu ve onlar gibi düşündüğünü görmekteyiz. Ona göre ecel: Zaman, süre ve vakit anlamına gelmektedir. Vakit, ezeldeki ilme göre takdir edilmiş ve yaşadığımız zamanın içerisine konulmuştur. Allah'ın vaktini belirlediği ecel ise, müddetin sonu, zaman, ay, yıl, ölüm, kıyamet vs. olarak da bilinir. Allah Tealâ'nın ezelde takdir etmiş olduğu dünyaya ait ecel ise iki değil, tekdir.⁵⁶

Zemahşerî'nin, insanın yaşamındaki davranışlarına göre ömrünün artıp eksilebileceğini yapılacak iyilik veya kötülüklerle ilintili olarak uzayıp kısalmabileceğini yani iyi ameller yaparak ve iman ederek artabileceğini, yapılacak kötü amellerle de eksilebileceğini⁵⁷ ifade ettiğini görmekteyiz. Onun bu iddiasını bazı âyetlerde ömrü uzatılan ve kısaltılanların bir kitapta bulunduğunun⁵⁸ bildirildiğini delil getirerek savduğunu görürüz. Ayrıca O, Nuh suresi 3. ve 4."Allah'a kulluk edin; O'na karşı gelmekten sakının ve bana itaat

⁵⁰ Bkz. Ebu'l-Hüseyin el-Hayyat, *Kitabu'l- İntisar ve'r-Redd Âla İbn el- Ravendi el-Mülhid Âle'l Müslimin ve't-Tâne Aleyhim*, Beyrut 1957, s. 94.

⁵¹ Bkz: Neseî, *Tabsıra*, II / 276.

⁵² Sabunî, *Maturidiyye Akaidi*, s. 153.

⁵³ Bkz. Okumuş, *a.g.m.* , s. 59.

⁵⁴ Razî, *a.g.e.* , XVI /426; Ayrıca bkz. Taftazani, *a.g.e.* IV / 315; Karadeniz *a.g.e.* , s. 19-20.

⁵⁵ Sa'duddin Taftazani, *Şerh'ül Makasid*, İran (Kum) 1989, IV/314-317; Bkz. Taftazânî, "Kelâm İlmi ve İslam Akaidi (Şerhu'l-Akaid), haz." Süleyman Uludağ, İstanbul 2010, s. 184; Kestelli, *a.g.e.* s. 127; Harputi, *Tenkîhu'l- Kelam*, s. 262; Ramazan Efendi, *Haşiye*, s. 214; Hamdi Yazır, *a.g.e.* , III / 1876; Karadeniz, *a.g.e.* , s. 15-16; İzmirli İsmail Hakkı, *a.g.e.* , s. 344; Taftazânî, *Şerh'ül Makasid*, IV / 317; Elmalılı Hamdi Yazır, *a.g.e.* , III / 1876; Süleyman Uludağ, *a.g.e.* , s. 184.

⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II /101,148; IV / 604; Okumuş, *a.g.m.* , 67; Tunç, *a.g.e.* , X / 318.

⁵⁷ Zemahşerî, *a.g.e.* , II / 542.

⁵⁸ " Allah sizi (önce) topraktan, sonra meniden yarattı. Sonra sizi çiftler (erkek-dişi) kıldı. O'nun bilgisi olmadan hiç bir dişi ne gebe kalır ne de doğurur. Bir canlıya ömür verilmesi de, onun ömründen azaltılması da mutlaka bir kitaptadır. Şüphesiz bunlar, Allah'a kolaydır." *Fatır*,35/11.

edin.” “Ki Allah bir kısım günahlarınızı bağışlasın ve sizi belli bir vâdeye kadar tehir etsin (muahaze etmeden yaşatsın)”. Bilinmeli ki Allah’ın tayin ettiği vâde gelince, artık o ertelenmez. Keşke bilseydiniz!”⁵⁹ âyetlerini yorumlarken de ömürlerde artma ve eksilmenin mümkün olabileceğini ifade ettiğini,⁶⁰ belirtmektedir. O, bu konuya Hz. Ömer’in yaralanması esnasında Ka’b el-Ahbar’ın, “Ömer Allah’a dua etseydi ecelini geciktirirdi” demesinin de kendi görüşünü doğrulamakta olduğunu ifade eder.⁶¹

Zemahşerî, En’am suresinin 2. âyetinde geçen iki ecel terimini değerlendirirken, Bağdat Ekolünün iki ecel anlayışından farklı düşündüğünü görmekteyiz. O, âyette geçen iki ecelden birincisinin dünyaya ait ve insan hayatıyla ilgili ecelin tek ecel olduğunu kabul eder ve âyette geçen ikinci ecelin ise, kıyamet vakti olarak anlaşılması gerektiğini söylemektedir.⁶²

Görüldüğü üzere, Zemahşerî’nin ecel konusunda haleflerine göre daha bağımsız ve daha özgür hareket ettiğini konuya da bütüncül yaklaşımlarda bulunduğunu söyleyebiliriz.

Mu’tezile’nin Muteahhirûn âlimlerden Yahya b. El- Murtaza’nın ecel konusunda, Basra Ekolü gibi düşündüğünü görmekteyiz. O, insan için tek ecelin olduğunu, insanın içinde ölmediği vaktin ise onun için ecel olamayacağını iddia etmiştir. Onun, eceli tayin edilmiş vakit olarak kabul etmekte olduğunu görmekteyiz. Murtaza, En’am suresi 2. âyette geçen iki ecelin birincisinin dünya ikincisinin ise kıyamet için olduğunu belirtmiştir.⁶³ Düşünürümüzün burada bahsi geçen âyeti konunun genelinde hemfikir olduğu Bağdat ekolünden farklı düşünmekte olduğunu görmekteyiz. Onun bu âyeti yorumlamada Basra ekolü ve Ehl-i Sünnet’in yorumladığı gibi anladığını söyleyebiliriz.

İbn Murtaza’nın, ölüm ve ecelin takdir edilmiş olduğunu belirttiği ve bu konuları da Allah’ın ezeli ilmi bağlamında değerlendirmiş olduğu görülmektedir. O, ölüm olayını izâh ederken Âl-i İmran 154. âyetini⁶⁴ kendi takdir anlayışı içerisinde yorumlayarak kanaatini ortaya koymuştur.

O, maktülün eceli konusunda ise şöyle demiştir; “Maktül kendi eceli geldiği için Allah tarafından öldürülmüş ve ölüm sebebi ise katil tarafından katledilmiş olmasıdır. Eğer maktül o vakitte öldürülmemiş olsaydı yine de ölecekti. Zira kişinin ezelde tayin edilmiş olan eceli o vakittir.”⁶⁵ Onun, maktülün eceli meselesindeki yorumlarından anladığımız kadarıyla Basra ekolünün görüşlerine daha yakın olduğu görülmektedir.

⁵⁹ Nuh, 71/ 3-4.

⁶⁰ Zemahşerî, a.g.e. , IV/615.

⁶¹ Zemahşerî, a.g.e. , IV/604; Tunç, DİA, X / 318.

⁶² Zemahşerî, a.g.e. , II / 25.

⁶³ Bkz. İbnü’l Murtaza, a.g.e. , s. 34,98.

⁶⁴ “Sonra o kederin arkasından Allah size bir güven indirdi ki, (bu güvenin yol açtığı) uyuklama hali bir kısmınızı kaplıyordu. Kendi canlarının kaygısına düşmüş bir gurup da, Allah’a karşı haksız yere cahiliye devrindekine benzer düşüncelere kapılıyorlar, “Bu işten bize ne!” diyorlardı. De ki: İş (zafer, yardım, her şeyin karar ve buyruğu) tamamen Allah’a aittir. Onlar, sana açıklayamadıklarını içlerinde gizliyorlar. “Bu işten bize bir şey olsaydı, burada öldürülmezdik” diyorlar. Şöyle de: Evlerinizde kalmış olsaydınız bile, öldürülmesi takdir edilmiş olanlar, öldürülüp düşecekleri yerlere kendiliklerinden çıkıp giderlerdi. Allah, içinizdekileri yoklamak ve kalplerinizdekileri temizlemek için (böyle yaptı). Allah içinizde ne varsa hepsini bilir.”Âl-i İmran, 3/154. Bu âyetle ilgili açıklama ve yorum için bkz.“(Uhud savaşında düşman, sayısı ve silahıyla müslümanlardan kat kat fazla idi. Fakat zafer de, mağlubiyet de Allah’ın elinde olduğundan müslümanların üzerine bir emniyet duygusu indirildi. Bu yüzden bazı müslümanlar uyumaya koyulmuştu. Abdullah b. Mes’ud: “Savaştaki uyku halinin Allah’tan, namazdakinin ise şeytandan” olduğunu söyler. Ebu Talha: “Uhud günü ben de üzerlerine uyku çökenler arasında idim. Öyle ki, kılıcım defalarca elimden düştü; aldım, yine düştü, aldım yine düştü...”der.

Müfessirlere göre bu âyette bahsedilen ikinci gurup insanlarla münafıklar kasd olunmuştur. Münafıkların buradaki ifadeleri, “Bize bundan bir fayda, bir pay var mı!”, “Bizim elimizden ne gelir!”, “Tedbir konusunda bizim görüşümüz alındı mı!” gibi manalarla açıklanmıştır.”Bkz. Kur’an- Kerim ve Açıklamalı Meâli, Diyanet Yay. Ankara 1993, s. 69.

⁶⁵ Neseî, a.g.e. , II / 276.

Muteahhirûn ulemasından olan Kâdî Abdülcabbar ecel konusunda kendine özgü bir yöntemle bağımsız hareket ettiğini görmekteyiz. Onun mezhep içerisinde çoğu zaman Basra ve Bağdat ekollerinin görüşlerine muhalefet ettiği, hatta tenkide tâbi tuttuğu görülmektedir. Bu tenkit ve muhalefetini ecel konusunda da devam ettirdiğini görmekteyiz.

Kâdî Abdülcebbâr'a göre ecel: "Belirlenmiş kesin bir vakit" demektir. Örfte ise özel, hususî vakitler için kullanılır. Hayat vakti, ölüm vakti, borç vakti yani (hayatın eceli, ölümün eceli, borcun eceli) gibi.⁶⁶ Ecel, vakit ve vâde anlamına gelmekte ve Allah'ın, kişi hakkında öleceğini bildiği belli bir vakittir. Onun takdim ve tehiri de caiz değildir. Düşünürümüz bu konuda, Hicr suresi 5.âyeti, "*Hiçbir millet, ecelinin önüne geçemez ve onu geciktiremez.*" âyetini delil getirerek bu vb. ayetlerin⁶⁷ bu konuya işaret etmekte olduğunu belirtmektedir. Görüldüğü üzere onun, ecelin tanımlamasını yaparken "belirlenmiş vakit ve süreye" özellikle vurgu yaptığı görülmektedir. Yine ona göre normal ölen kişiyle öldürülen kişi kendi ecelleriyle ölmüşlerdir. Çünkü ecelden maksadın, ölümün vakti olmasıdır. Bir şahsın eceli, öldüğü zamandır.

Kâdî Abdülcebbâr maktûlün eceli konusunda kesin hüküm vermeyi doğru bulmamaktadır. Maktûl hakkında "ölecekti veya yaşayacaktı" gibi Basra ve Bağdat ekollerinin konuyla ilgili hükümlerinin yanlış olduğunu ifade ederek problemin çözümünde vasat bir çözüm yolu olan "imkan" tezini⁶⁸ ortaya atmış ve savunmuştur.

Ona göre ölen kimse ne şekilde ölse ölsün kendi eceliyle ölmüştür, yaşayan kimse de kendi eceliyle yaşamaktadır. Kişi şayet öldürülmeseydi kesin olarak ölürdü veya kesin olarak yaşardı denilemez. Çünkü o kişinin o anda yaşaması veya ölmesi imkan dâhilindedir.⁶⁹ Dolayısıyla "maktûl öldürülmeseydi yine de kesin ölecekti" görüşünü savunan Basra ekolünün görüşüyle birlikte, Bağdat ekolünün iddiası olan "öldürülmeseydi kesin olarak yaşayacaktı" görüşlerinin hatalı olduğunu belirtmektedir. Onun bu konuda maktûl için ölürdü veya yaşardı diye kesin bir hüküm verilemeyeceği görüşünü savunmuş olduğunu görmekteyiz.

Bu konuda Kâdî Abdülcebbâr, maktûlün eceliyle ilgili seleflerinin görüşlerini nakletmiş ve onların hatalı olduklarını ifade ederek onları tenkit etmiştir. O, "Ebu Huzeyl el-Allaf'a göre kâtil öldürmeseydi, yine de maktûl kesinlikle ölürdü. Aksi halde kâtilin eceli kesmesi ve ömrü kısaltması icab ederdi. Bu ise imkansız bir şeydir."

Düşünürümüz Abdülcebbâr, Allaf'ın burada ileri sürdüğü iddiaların doğru olmadığını söyleyerek şöyle cevap vermektedir: "Üstadımızın bu görüşü şayet doğru olsaydı, başkasının ağılına girerek davarlarını kesen bir kişinin o davar sahibine kötülük değil iyilik yapmış olması lazım gelirdi. Çünkü bu kişi davar sahibinin hayvanlarını kesmemiş olsaydı davarlar murdar olarak ecel anında ölmüş olacaktı. Halbuki bu durum yanlış, aksi ise doğru olandır".⁷⁰

Kâdî Abdülcebbâr, Bağdat Ekolü âlimlerinin konuyla ilgili olarak, "Kâtil öldürmeseydi, maktûl kesin olarak yaşayacaktı. Çünkü yaşamayacak olsaydı kâtilin ona zulmedici olmaması gerekirdi. Halbuki kâtilin zulmedici olduğu hususunda da delilimiz vardır", iddialarıyla birlikte yine onların: "Çok sayıda insanın bir anda ölmeleri normal olarak düşünülemez fakat öldürülmeleri düşünülebilir. Bu durumda kâtil öldürmeseydi, maktûl

⁶⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, (trc. İlyas Çelebi), TYEKB. , II / 734.

⁶⁷ "*Hiçbir ümmet, ecelini ne öne alabilir ne de erteleyebilir.*" (*Mü'minûn*, 23/43); "*Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler.*" (*Â'raf*, 7/34); "*De ki: "Ben kendime bile Allah'ın diletiğinden başka ne bir zarar ne de bir menfaat verme gücüne sahibim."* Her ümmetin bir eceli vardır. *Ecelleri geldiği zaman artık ne bir saat geri kalırlar ne de ileri giderler.*" (Yunus, 10/49).

⁶⁸ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 783.

⁶⁹ Kâdî Abdülcebbâr, *a.g.e.* , 783; Bkz. Okumuş, *a.g.m.* , s. 63; Sönmez, *a.g.m.* , s. 150.

⁷⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *a.g.e.* , s. 780-783; İbu'l-Melâhimi, *Rukniddîn, Kitabu'l Fâik Fi-Usûli'd -Dîn*, 284-288; Taftazani, *a.g.e.* , IV / 314-317.

yaşayabilirdi, ihtimalli sözü nasıl sahih olabilir”?’ gibi ileri sürdükleri tezlerinin hatalı olduğunu belirtmektedir.⁷¹

O, maktülün ölümüyle ilgili Bağdat ekolünün ileri sürdüğü iddialarına şöyle cevap vermektedir: Kâtil adam öldürmekle zulüm etmiştir. Çünkü öldürdüğü kişiye fayda değil zararı dokunmuştur. Ayrıca maktül öldürülmeyi hak etmemiştir. Biz kâtil tarafından öldürülmüş olan kişinin yaşama şansına sahip olduğunu ve hayattan faydalanmasının da imkan dahilinde olduğunu görmekteyiz.

İkinci iddialarının cevabını da şu şekilde vermektedir: İnsan topluluğunun bir anda öldürülmeleri mümkün olduğu gibi bir anda ölmeleri de mümkündür. Mesela, salgın hastalıkların bulunduğu yerlerde (toplu ölümler) görülmektedir. Genelde şu var ki, âdet çok miktarda insanın öldürülmeleri, ölümlerin ise daha çok münferit meydana gelmesi şeklinde cereyan etmektedir.⁷²

Görüldüğü üzere düşünürümüzün maktülün eceli konusunda “*imkan tezini*” kullanarak, öldürülen kişinin eceliyle öldüğünü, öldürülmemesi halinde ise yaşamasının da ölmesinin de mümkün olduğunu dolayısıyla kesin olarak öldü veya yaşayacaktı gibi ifade ve görüşlerin ise doğru olmadığını savunmakta olduğu görülmektedir.

Yine, Kâdî Abdülcebbar, maktülün eceliyle ilgili olarak şu âyet-i kerime’yi delil getirir: “....*Şöyle de: Evlerinizde kalmış olsaydınız bile öldürülmesi takdir edilmiş olanlar (üzerlerine katl yazılanlar), öldürülüp düşecekleri yerlere kendiliklerinden çıkıp giderlerdi. Allah, içinizdekileri yoklamak ve kalplerinizdekileri temizlemek için (böyle yaptı). Allah içinizde ne varsa hepsini bilir.*”⁷³ Maktülün, ancak kendi eceliyle öldüğünü ve Allah’ın izniyle ölebileceğini ve sonuç olarak da Allah’ın kendisi için takdir ve tayin ettiği bir vakitte öldürüldüğünü söylemektedir.⁷⁴ Buradaki katl fiili kâtile aittir. Yani öldürme fiili kâtile, ölüm ise Allah’a izafe edilir. Allah Teâlâ öldürme olayında katili, emrine karşı geldiği ve nehyettiği bir fiili işlemesi hasebiyle cezalandıracaktır. Allah’ın böyle bir katl fiilini önceden bilmesi, bu fiilin Allah’a izâfesini gerektirmez. Çünkü; bizim birinin önceden öldürüleceğini bilmemiz veya bir yere yazmamız nasıl ki öldürme fiilinin meydana gelmesine, dolayısıyla bu fiili işleyenin kâtil oluşuna bir etkisi olmadığı gibi⁷⁵, aynı şekilde maktülün öldürüleceğini Allah’ın ilm-i ezelisinde bilmesinin de öldürme fiilinin işlenmesine bir tesiri söz konusu değildir.

Abdülcebbar, ölüm olayı ile öldürme fiilini hem birbirinden ayırmakta hem de fâillerinin farklı olduğunu vurgulamaktadır. Böylece onun bu konuda Mu’tezilî geleneğe uygunluk arz eden bir yaklaşım içerisinde olduğunu görmekteyiz.

Abdülcebbar ecelin iki olduğunu kabul etmektedir. Fakat onun iki ecel anlayışı Bağdat ekolünün iki ecel anlayışından tamamen farklı olduğunu görmekteyiz. En’am Suresi 2. âyette geçen iki belirlenmiş ecel anlayışını kabul ederken, müfessirlerin âyetle ilgili genel görüşüyle örtüşen anlamda bir kanaat taşır ki o da âyette geçen belirlenmiş ecelin biri dünyada, diğeri (ecel-i müsemma) de kıyametin kopmasıyla ilgili eceldir demek suretiyle ecelin iki olduğunu bu manada kabul etmektedir⁷⁶. Dolayısıyla o, insana ve dünyaya ait ecelin, tek ecel olduğu görüşündedir.

Düşünürümüz, ecellerin değişmeyeceğini, artıp eksilemeyeceğini çünkü, dünyaya ait ecelin tek ve sabit olduğunu savunur. Ona göre ecel sabittir ve ölümün meydana geldiği andır. Dünyada iki ecelin olmayışına bağlı olarak onun kesilmesi de mümkün değildir. Ancak

⁷¹ Kâdî Abdülcebbar, Şerh-i Usul’ü Hamse, s. 780-783; Okumuş, *a.g.m.*, s. 63.

⁷² Kâdî Abdülcebbar, *a.g.e.*, 783.

⁷³ Âl-i İmran, 154.

⁸⁵ Kâdî Abdülcebbar, *a.g.e.*, I / 165.

⁷⁵ Kâdî Abdülcebbar, *a.g.e.*, I / 170; II / 517; Bkz, Karadeniz, *Ecel ve Ömür Yazısı*, *a.g.e.*, s. 666-67.

⁷⁶ Kâdî Abdülcebbar, Muğni, XI / s. 24.

bazılarının iddia ettikleri gibi iki ecel de dünyadaki hayatta olsaydı, belki kesilmiş olabilirdi. Halbuki En'am suresi 2. âyette belirtilmiş olan ikinci ecel, dünya eceli değil dünyanın sonunda kıyametin kopmasıyla oluşan eceleddir. Allah, dünya için bir ecel tayin etmiştir. Bilinen bu vakte gelenler mutlaka ölür. Çünkü tayin ve takdir edilen bu zaman, onun için yaşaması gereken hayat zamanıdır. Kişinin ölümü hem bilinen bu vakit içinde hem de takdir edilen bu vakte ulaşarak meydana gelmektedir. Yanlış anlaşılan ikinci ecel ise yalnızca kıyametin kopmasıyla ilgilidir.⁷⁷

Burada konuyla alakalı olarak şu tespitimizi belirtmekte fayda görmekteyiz. Mu'tezilî düşünürlerin genelinde konuyu değerlendirirken, ölümle öldürme fiilini farklı ele almak suretiyle, ölüm fiili ile öldürme fiilini birbirinden ayırdıklarını, dolayısıyla onların öldürme eylemini kişiye, ölüm fiilini yaratmayı da Allah'a ait bir fiil olarak değerlendirmeye tâbi tuttuklarını görmekteyiz. Bu yaklaşımlarının arka planında onların "kulların fiilleri" konusundaki genel yaklaşımlarının etkili olduğunu düşünmekteyiz. Ayrıca bir diğer tespitimiz de, Mu'tezilî düşünürlerin tamamının ecel konusunu değerlendirirken Yüce Allah'ın ezeli ilmi bağlamında ele alarak inceledikleri görülmektedir.

Netice olarak şu değerlendirmeyi yapabiliriz: Mu'tezile içerisinde fikir birliğinin olmadığını ecel ve maktûlün eceli konusunda farklı görüş ve kanaatlerin olduğunu ve gördüğümüz kadarıyla bunlarda ana hatlarıyla üç ayrı görüşün olduğunu belirtebiliriz. Her bir görüşün konuya bakış ve yaklaşımlarının, anlama yöntemlerinin farklı olduğu anlaşılmaktadır. Doğal olarak konuya yaklaşım tarzları farklı olunca sonuç itibarıyla, konuyla ilgili çıkarımları, fikir ve kanaatlerinin de farklı olduğu görülmektedir.

3.1.2. Şia'nın Ecel Anlayışı

Şia'nın⁷⁸ ecel anlayışına baktığımız zaman, ecel konusunu diğer mezheplerde olduğu gibi, Allah'ın ezeli ilmi kapsamında yorumladıkları ve konuyu kader ve kaza inançlarıyla birlikte değerlendirdikleri görülmektedir. Ancak onların kaza ve kader anlayışlarının farklı olduğunu da ifade etmek gerekir. Bununla birlikte ecel konusunu ele alırken, Sünnî gelenekte olmayan ve tamamen Şii literatürüne has bir anlayış biçimi olan *Bedâ*⁷⁹ anlayışıyla ilintili olarak konuyu incelediklerini görmekteyiz.

Hız. Ali'nin, eceli; "önceden takdir edilen zamanın sonu" şeklinde tanımladığı bildirilmektedir. O, kendisi için düşmanlarından korunması gerektiğini söyleyenlere cevaben, ecelin insanı ölümden koruyan sağlam bir kalkan olduğunu ifade etmiş ve insanın eceli gelince de düşmanı tarafından atılan okun hedefinden sapmayıp o kişiye isabet edeceğini, yaralanması halinde ise iyileşmeden öleceğini belirtmiştir.⁸⁰

⁷⁷ Okumuş, *a.g.m.*, s. 66; Kâdi Abdülcebbar, *Mütaşabihu'l- Kur'an*, I; 178, 235.

⁷⁸ *Şiâ, kelime olarak*: Ortaya çıkıp insanlar arasında yayılmak, fırka bölük, bir şey üzerinde birleşen topluluk, taraftar, destekleyici gibi anlamlara gelmektedir Bkz. İbn manzûr, *a.g.e.*, VII / 658 vd; Firûzâbâde, *a.g.e.*, "şya" mad. Terim anlamı olarak Şia: Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ali ve Ehl-i Beytini halifelik için en layık kişi olarak gören ve onu meşru halife kabul eden; ondan sonraki halifelerin de onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan toplulukların ortak adıdır. Bkz: Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, (I-III) , Beyrut 1992, s.144; Ethem Rûhi Fığlalı, *İmamiyye Şiası*, İstanbul 1984, s. 9; Mustafa Öz, *İslam Mezhepler Tarihi*, İstanbul 2017, s. 91; Bekir Topaloğlu; İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2013, s. 291-92; İsmail Karagöz (Komüsyon) *a.g.e.* s. 620; Okumuş, *Ecel Problemi*, s. 98.

⁷⁹ *Bedâ: Kelime anlamı olarak*; Görüş değiştirmek, belirlemek, görünmek, bir işten vazgeçip başkasını yapmak, bir şeyin sonradan ortaya çıkması, kişinin beliren birkaç görüşten birini tercih etmesi. Bkz: İbn Manzûr, *a.g.e.*, I /347; İsfahânî, *Müfredât*, s. 52; Fığlalı, *a.g.e.* s. 142; Topaloğlu - Çelebi, *a.g.e.*, s. 44; Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Komüsyon), s. 59. Terim anlamı ise: Şia'nın ilkelerinden biri olan bedâ, onlara göre, Allah'ın önceden belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olay daha sonra haber verdiğinden başka bir şekilde vuku bulmasıdır. Bkz. Fığlalı, *a.g.e.*142; Okumuş, *a.g.e.*, s. 101; Topaloğlu - Çelebi, *a.g.e.*, s. 44; Karagöz, *a.g.e.*, (Komüsyon), s. 59; Hasan Onat, *Emevî Devri Şii hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara 1993, s. 146.

⁸⁰ Muhammed er-Reyyişehrî, *Mizanu'l-Hikme*, (I-X), Kum 1403, I, s. 27, 29-30; Tunç, *DİA*. Ecel mad.X,381; Abdülbâki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, İstanbul 1979,s. 270.

“Şia’ya göre ecel kelime olarak, “bir şeyin müddeti ve orada bittiği vakit” demektir. Hayatın eceli, hayatın olduğu zaman, ölümün eceli ise ölümün olduğu zamandır. Şia’nın, ecelin ezeli ilimle bağlantılı olan diğer bir tarifine gelince ecel: “Allah’ın, insanın içinde öldüğünü bildiği vakittir.” Şia’nın düşüncesine göre eceller ezelde tayin ve tespit edilmiş fakat bu tespit şartlara bağlı olarak ecelde artma ve eksilmeyi de ihtiva etmektedir. O nedenle kişiler için ecel tayini sebeplere bağlıdır. Dolayısıyla cinayeti işleyen kişi, bu öldürme fiilini yapmakla öldürdüğü kişinin ecelini tayin etmiş olmaktadır”.⁸¹

Şia’nın kendi içerisinde birçok kollara ayrıldığını görmekteyiz. Bunlar içerisinde görüşleri itibar gören ve ağırlıkları şia içerisinde kabul edilen iki büyük ekol vardır. Bu iki ekol İmamiyye ve Zeydiyye’dir. Burada Şia’nın ecele ilgili görüşlerini ele alırken bu iki ekol düşünürlerinin görüşleri ele alınacaktır.

İmamiyye Şia’sına göre ecel: “Başu ve sonu Allah’ın ezeli ilminde bilinen, ezelde tespit edilmiş bir ömrün sonudur”.⁸² Onlar ecelin tek olduğunu dolayısıyla insan için iki ecel anlayışının doğru olmadığını ifade ederler. Yine onlara göre: Kaza veya katl sonucu ölen kişinin bu hâdiselerle karşılaşmaması durumunda ölüp ölmeyeceğine dair kesin bir hüküm verilemez, böyle bir kimsenin ölmesi de yaşaması da mümkündür.⁸³

Onlara göre: Ölümün vakti, ölümün meydana geldiği zaman, katl olayının vakti ise öldürme olayının meydana geldiği zamandır. Bu durumda ölümle ecel aynı şeylerdir. Adamın ölmesi veya öldürülmesi aynı vakitte olduğuna göre ölümü ve öldürülüşü o vakittir ki o da ecelidir. İmamiyye âlimlerinden Tûsî’ye göre: “maktûl, öldürülmeseydi yaşayacaktı denildiğinde, buna ecel denmeyeceği gibi, yaşayacağı bu zamana da vakit denemez. Bu sebeple insanın dünya hayatında iki eceli söz konusu değildir. En’âm Suresi’nin 2. âyetinde geçen iki ecel ibaresi ise iki ecelin olduğuna delalet etmez. Bunlardan birincisi dünya hayatı için, ikincisi ise kıyâmet için”⁸⁴ olan ecel olmasıdır.

Müteahhir dönem Şiâ âlimlerinin ecel konusuna yaklaşımlarının daha farklı olduğu görülmektedir. Onlar, klasik dönem İmamiyye Şia’sının Ehl-i Sünnet’e yakın olan “tek ecel” anlayışına karşı çıkarak, ecelin, Ecel-i Mübrem ve Ecel-i Müsemma olmak üzere iki olduğunu kabul etmişlerdir. Bunlar, Ecel-i Mübrem’in: Bir insanın meselâ, yüz yıl yaşamasının mümkün olduğunu ifade eden mutlak ecel olduğunu ilgili âyetle⁸⁵ delillendirmek suretiyle, “Mahv” ve “isbat” levhinde yazılı olan bu ecelin değişebileceğini ifade etmektedirler.

Ecel-i Müsemma ise, sağlık şartlarına uymak suretiyle gerçekleşen ve değişikliğe uğraması mümkün olmayan gerçek eceli ifade eder ki, ecelin bu şekli “ümmü’l-kitab”ta yazılıdır.⁸⁶

Şia’nın Müteahhir dönemi düşünürlerinin eceli ikiye ayırdıklarını En’âm suresi 2. âyette⁸⁷ geçen iki ecelin, klasik dönem İmamiyye Şia’sının iddia ettiği gibi “ecelin birinin dünyaya diğerinin ise âhirete aittir” görüşünün doğru olmadığını, aksine bu ecellerin ikisinin de dünyaya ve insana ait olduğunu savundukları görülmektedir

⁸¹ Şerif el-Murtazâ, *ez-Zâhire fî İlmi-Kelâm*, (Tahk. Seyyid Ahmed Hüseyinî) en-Neşri’l İslâmî, Kum, s. 261 vd; İbnü’l- Mutahhar, *Menâhicü’l Yakîn Fî Usuliddîn*, s. 396; Okumuş. *a.g.e.* , s. 91-94; Bkz. er-Reyyişehrî, *a.g.e.* , I, 26, 28; İsmail Mutlu, *Tarihte ve Günümüzde Caferilik*, Mutlu Yay. İstanbul 1985, s. 109.

⁸² Ebu Cafer et-Tûsî, *el-İktisat fî ma Yeteallâk bi’l-İtikad*, Necef 1979, s.170-71.

⁸³ Tûsî, *a.g.e.* , s. 170-71.

⁸⁴ Tûsî, *a.g.e.* , s. 169-70.

⁸⁵ Bkz. “Allah dilediğini siler, (dilediğini de) sabit bırakır. Bütün kitapların aslı onun yanındadır.” Ra’d, 13/39.

⁸⁶ Tunç, DİA, Ecel mad. X / 381; Okumuş. *a.g.e.* , s. 94-95. Bkz: Âmilî, İlahiyât, I / 587-589; er-Reyyişehrî, *a.g.e.* , I / 29.

⁸⁷ “Sizi bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O’dur. Bir de O’nun katında muayyen bir ecel vardır. Siz hâla şüphe ediyorsunuz”. En’âm, 6/2.

Şia'nın, bedâ tezi doğrultusunda değişken bir kader anlayışı bağlamından hareketle Mutekaddimûn düşünürleri ve diğerleri genelde ecelin, bazı hadîslerde geçen akraba ziyareti ve sadaka verilmesinin eceli değiştireceğini, dolayısıyla bu şart ve sebeplere bağlı olarak artıp eksilmenin yani bu fiillerin yapılması veya terki sonucu ömürde uzayıp kısalmının mümkün olabileceğini iddia etmişler, bu fiillerden hiç biri yapılmadığında ise ecelde artma ve eksilmenin de söz konusu olmadığını belirtmişlerdir.⁸⁸

Zeydiyye ekolünün düşüncesinde ecel ise, İmamiyye ekolün düşüncesinde olduğu gibi “belirlenmiş bir vakit” olarak anlaşıldığı görülmektedir. Zeydiyye'ye göre ecel, Allah'ın ezelde tayin etmiş olduğu kesin bir fiildir. Onlar, ecelin ezelde tayin edildiğini ve süresinin de ancak Allah Teâlâ tarafından bilinebileceğini belirtmişlerdir.⁸⁹

Zeydiyye ulemasından bazılarına göre, Allah Teâlâ, kulları için eceller tayin etmiş ve onlara hem birbirlerini öldürme gücü vermiş hem de haksız yere adam öldürmeyi yasaklamıştır. Bu sebeple bir insanın diğerini Allah katında bilinen eceline ulaşmadan öldürmesi mümkündür. Onlar insanın iki eceli olduğunu kabul etmekte ve Şia'nın İmâmiyye ulemâsı ve Mutezilî düşünürlerin büyük bir kısmının da aynı görüşte birleştikleri görülmektedir.⁹⁰ Zeydiyye düşünürlerinin ekseriyetle ecel konusunda, Mu'tezile'nin Bağdat ekolü gibi düşündüklerini söyleyebiliriz.

Zeydiyye âlimlerinden Subhî'nin bu konuda ekolünden farklı düşündüğünü görmekteyiz. Onun maktûlün eceli konusunda, Mutezilî Kâdî Abdülcebbar ile Ehl-i Sünnet'in görüşlerini paylaştığı görülmektedir. O, maktûl hakkında “eceli geldiği için öldürülmeseydi yine de ölecekti,” sözünün doğru olmadığını belirterek, bu hususta orta bir yol olan “*imkan tezinin*” daha doğru olacağını ifade ettiğini,⁹¹ görmekteyiz. Sonuç olarak Zeydiyye ekolünde ecel konusunda iki farklı kanaatin olduğunu ifade edebiliriz.

Genel olarak Şia'nın, ecelin tayin ve tespit edilmiş olduğu yaklaşımlarıyla Sünnî geleneğe yakın olduklarını, diğer taraftan da bireyin iradî eylemlerindeki sorumluluğunu ön plana çıkaran ve bu konuda ölüm fiili ile öldürme fiilini birbirinden ayıran yorumlarıyla da Mutezilî anlayışa yaklaştıklarını belirtebiliriz. Şiâ'da da, Mutezilî düşünce sisteminde olduğu gibi, ecel terimi üzerinde farklı kanaat ve düşüncelerin olduğunu ve konu üzerinde bir birlikteliğin bulunmadığı görülmektedir.

3.1.3. Ehl-i Sünnete Göre Ecel:

Mu'tezile ve Şia'dan sonra şimdi de Selefiyye⁹², Maturidiyye ve Eş'ariyye'den oluşan Ehl-i Sünnet⁹³ kelimcilerinin ecel konusundaki görüşlerine temas edelim.

⁸⁸ Bkz. İbn Hadîd, *Şerh Nehcu'l-Belâğa*, (I-XX), (tah. M. Ebu'l-İbrahim), Beyrut 1965, V / 37.

⁸⁹ İsa Doğan, *Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara 1987, s. 119; Okumuş, , *Şia'da, İmamiyye Ve Zeydiyye Özelinde Ezelî Yazgı Algısının Temel Basamakları Olan Kader, Kaza, Ecel, Rızık Ve Beda Anlayışı Üzerine Bazı Tespitler*, Makâlât Mezhep Araştırmaları, VI / 1 (Bahar 2014), s. 19-86.

⁹⁰ Hâdî, Yahya b Hüseyin, *Kitabu'r-Red ve'l İhticac alel Hasan b. Muhammed b. el- Hanefiyye* (neşr. Muhammed Amâre) Kâhire 1971, II / 161-168; Tunç, DİA, X / 382.

⁹¹ Subhî, *Zeydiyye*, I / 79.

⁹² “Selefiyye, hakkında şöhret bulmuş nas bulunmayan, sahabe ve tabiînden de ittifakla rivayet edilmeyen meselelere dalmayı doğru bulmayan ve tam olarak sünnete uymayı tercih eden kimselere denir. Mâturîdî ve Eş'arîler ise, hakkında sahih bir rivayet bulunmayan, sahabe ve tâbiînden ittifakla rivayet edilmeyen konulara girmeyi câiz gören Ehl-i Sünnet'in halef kısmıdır.” Bkz. Topaloğlu - Çelebi, *a.g.e.*, s. 78.

⁹³ (Ehl-i Sünnet terimi dendiği zaman, “peygamberimiz ile sahâbelerin dinin temel konularında takip ettikleri yolu benimseyip gidenleri.” ifade edecek şekilde anlam verildiği görülmektedir. Bu ifade, imân, islâm ve hak yolunda olan veya kitap ve sünnete uygunluğu kabul edilen ve bir mezhebe mensup olanlar için de kullanılan bir tabirdir. Peygamberlerin ortaya koyduğu yolu benimseyenler anlamında da kullanılmış olduğu görülmektedir). Bkz. Topaloğlu - Çelebi, *a.g.e.*, s. 78; Nureddin es-Sâbûnî, *Maturidiyye Akâidi*, Ankara 2005, s. 184-185. Abulkâhir el-Bağdâdî'nin ise, Ehl-i Sünnet'in sekiz sınıftan oluştuğunu söyler. Bunlar, “ehl-i bid'atin hatalarını işlememiş olan kelâm âlimleri, büyük fakih ve mensupları, muhaddisler, kıraat imamları ve müfessirler, şariate

Ehl-i Sünnet Kelamcıları genel olarak ecel terimini; “Allah Tealâ’nın canlıların öleceğini bildiği zaman; hayatın süresini ve ölüm için takdir edilmiş olan zamanı ifade etmektedir”.⁹⁴ Şeklinde tanımlamaktadırlar. Onlara göre, bütün canlılar için ecel tektir. Âlemdeki her şeyin Allah’ın kaza ve takdiriyle tayin edilip belirlenmiş olması hasebiyle, her ne suretle olursa olsun ölen kişi takdir edilen vakitte eceliyle ölmektedir. Ecelde takdim ve tehir, artma ve eksilme söz konusu değildir. Çünkü ecel, Allah’ın ilminde yazılmıştır. Ölen ve öldürülen kişiler, ezelde takdir edilmiş olan ecelleriyle ölmektedirler. Dolayısıyla maktül takdir edilmiş olan kendi eceli ile ölmüştür.⁹⁵ Ölümü ise sadece Allah yaratmaktadır.

Ehl-i Sünnet’e göre; En’am suresi 2. âyette geçen “*ecel-i müsemma*” kıyametin kopmasıyla ilgili olup, kâinatın eceliyle alakalıdır. İnsan eceliyle ilgili değildir.⁹⁶ Çünkü insan için ecel tektir. İnsan ister doğal yolla isterse kaza, öldürülme hastalık vs. yoluyla olsun kendi ecel zamanında ölmüş olmaktadır.

Ehl-i Sünnet’in Selef âlimlerine göre ecel kelime olarak; “ölüm zamanı, nikahta iddet, bekleme süresi” gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca onlar eceli; “tespit edilmiş olan ölüm zamanı”⁹⁷ diye de tanımlamaktadırlar. Onlar, “İnsanların hayatlarında ömrün uzaması ve ecel süresinin artmasının mümkün olmadığını,⁹⁸ dolayısıyla ezelde takdir edilmiş olan şeylerde değişkenliğin olamayacağını ileri sürmüşlerdir. Onlar, “Takdir edilen ecelerde takdim ve tehir olamaz. Eceldeki değişiklik ise Allah Teâlâ’nın yazmasından önce mümkündür. Ancak yazıldıktan sonra böyle bir değişiklik mümkün değildir. Dolayısıyla ecelerde artma ve eksilme söz konusu olamaz.”⁹⁹

Selef âlimlerinin genel olarak ecelin, ezeli ilimde takdir edildiğini, ecelin tek olduğu ve ecelin hiçbir şekilde değişmeyeceğini, ecelde artma ve eksilmenin olmadığını ayrıca insanların hangi şartlarda ölürse ölsün kendi ecelleriyle öldükleri kanaatinde olduklarını söyleyebiliriz.

Eş’arî kelamcıların ecel konusunu Allah’ın ezeli ilmiyle birlikte değerlendirdikleri görülmektedir. Onlar ecelin, insanlar için ezelde takdir edilmiş olan hayat müddetinin vakti olduğunu söylerler.¹⁰⁰ Onlara göre insanın eceli ölüm vaktidir. Bu vakit takdir edilmiş bir süreye göre meydana gelmektedir. Bu ecelin öne gelmesi veya geciktirilmesi ise mümkün değildir. “İnsan ecelinin, Allah Teâlâ’nın ezelde bildiği, o kimsenin öleceği vakittir. Bu süre ise, ölümün ertelenmesinin mümkün olmadığı bir vakittir. İnsanın eceli, Allah Teâlâ’nın bildiği ve insanın da o ecele kadar yaşayacağı zaman dilimidir. Bu zaman süresinde ise artma ve eksilme söz konusu değildir”.¹⁰¹

bağlı sofiler, Arap dili âlimleri, Müslüman mücahitler ve Sünnî akâidin yayılıp hâkim olduğu coğrafya ahalisidir.” Bkz. Abdülkâhir el-Bağdâdî, , *Mezhepler Arasındaki Fark*, (Çev. Ethem Ruhi Fığlalı), Ankara 2011, s. 246-248.

⁹⁴ Ebu Mansur Muhammed, Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhid*, (B. Topaloğlu - Muhammed Aruçi, Ankara 2003, s. 9-453; Ebû Bekr İbn Füre, *Mücerred Makâlâtü’l-Eş’arî*, Paris 1987, s. 135; Ebû’l Muîn Nesefî, *Tabsiratü’l-Edille fi Usûli’d-Dîn* (tah: Hüseyin Atay) Ankara 2003, s. 27; Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 361; İzmirli, *a.g.e.* , s. 344-345.

⁹⁵ Eş’arî, *Makâlât*, s. 256; Cüveynî, *a.g.e.* , s. 303; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *a.g.e.* ,s. 268; İbn Füre, *a.g.e.* , s. 135.

⁹⁶ İbn Füre, *a.g.e.* , s. 135; Bkz. Cüveynî, *el-İrşâd*, Kâhire 1950, s. 361; *el-Akîdetü’n-Nizâmiyye*, İstanbul 1992, s. 83. İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, s. 345; Aliyyü’l Kârî, *Fıkhu’l - Ekber Şerhi*, Dâru’l Kitabi’l İslâmî, İstanbul 1955, s. 125; Tunç, *DİA*, X / 381; Karadeniz, *a.g.e.* , s. 22; Okumuş, *a.g.e.* , s. 68; Ali Arslan Aydın, s. 385 vd; Gölcük, *İslam Akaidi*, Konya 1994, s. 202; Recep Ardoğan, *Delillerden Temellere Sistematik Kelâm*, İstanbul 2016, s. 158; Murat Serdar, Harun Işık, *İslam İnanç Esasları*, Kimlik Yay. Kayseri 2017, s. 340 vd.

⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (I-VI), İstanbul 1981, II / 112-124.

⁹⁸ Abdullatif Harputi, *Tenkihu’l Kelâm fi Akaidi Ehli’l-İslâm*, Dersaadet, İstanbul 1330, s. 264-65.

⁹⁹ İbn Hanbel, *a.g.e.* , II / 299; İbn Hazm, *Kitabu’l Fasl fil Mîlel ve’l-Ehvâ ve’n-Nihal*, (I-V), Mısır 1902, III / 84.

¹⁰⁰ Eş’arî, *el-İbane ve Usul-ü-Diyâne*, Kahire 1375, s. 12.

¹⁰¹ Bakillâni, *et-Temhid*, Kahire 1957, s. 332; Pezdevî, *Usûlu’d-Din*, s. 171; Okumuş, *a.g.e.* , s. 35; Gölcük, *Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri*, İstanbul 1979, s. 255.

Onlara göre, Allah Teâlâ ezeli ilmine uygun olarak hiçbir şarta bağlı olmadan insanların ecelini takdir etmiştir. Hayat O'nun takdir ve yaratmasıyla olduğu gibi ölüm de O'nun takdir ve yaratmasıyla meydana gelmektedir¹⁰². Onlar ecelin tek olduğunu dolayısıyla En'am suresinin 2. âyetinde geçmekte olan iki ecel ifadesinin farklı dünyalar için olduğunu, o iki ecelden evvelkinin dünya hayatına konmuş olan ölüm eceli diğersinin ise kıyamet eceli olduğunu belirtmişlerdir. Eş'ari âlimlerin, ecelin tek olduğu görüşünü ispat etmek için; A'raf,7/34 "Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler," âyetiyle; Nuh, 71/4."Ki Allah bir kısım günahlarınızı bağışlasın ve sizi belli bir vâdeye kadar tehir etsin (muahaze etmeden yaşatsın)" Bilinmeli ki Allah'ın tayin ettiği vâde gelince, artık o ertelenmez. Keşke bilseydiniz!" âyetini delil getirdikleri¹⁰³, görülmektedir.

Onlar ecel konusunda asıl problemin maktûlün eceli konusu olduğunu belirtmişlerdir. Onlara göre; öldürülen kişi ezelde takdir edilen eceliyle ölmüştür. Bu ecelin öne gelmesi veya geciktirilmesi ise mümkün değildir. Sonuç olarak onlar, öldürülen kişinin öldürülmemesi halinde yaşaması veya ölmesi hususunda kesin bir hükmün verilemeyeceği, dolayısıyla her iki ihtimalin de imkan dâhilinde olduğunu ifade etmektedirler.¹⁰⁴

Onlara göre, maktûlün eceli gelmeden öldüğü görüşü doğru değildir. Çünkü maktûl kendi eceliyle ölmüştür. Öldürülen kimse ise, başkasının onu öldürmesinden dolayı değil, Allah'ın o anda ölümü yaratması sebebiyle ölmüştür. Onlara göre, maktûl hakkında "öldürülmeseydi yaşayacaktı", şeklinde düşünmek caiz olsa da, geri de kalan vaktin kendisi için ecel olması mümkün değildir. Çünkü bir insanın eceli, onun ölüm vaktidir. Bu konu şuna benzer: Peygamber ve sâlih kulların cehenneme; Firavun ve inkarcıların da cennete girmeleri bir vakta olarak mümkün değildir. Ancak, küfre düşmeleri halinde müminlerin cehenneme; iman etmeleri durumunda da kafirlerin cennete girmeleri aklen düşünülebilir. Fakat gerçekte böyle bir şey söz konusu olamaz".¹⁰⁵

Eş'arî geleneğinden gelen İbn Füreke, Bakıllani, Abdülkâhir Bağdadi, Cüveyni, Taftazani gibi âlimlerin ecel konusunda, (ecelin tek olup değişmeyeceği, ölümün, ölü ile kâim olduğu, öldürülen kişinin, kendi eceliyle öldüğü ve hayatı ve ölümü yaratmanın ise sadece Allah'a mahsus olduğu) gibi Ehl-i Sünnet'in genel kanaatini oluşturan görüşlerle, aynı kanaati ortaya koydukları görülmektedir.

Ehl-i Sünnet'in diğer kanadını oluşturan Mâtürîdî kelamcılarının, ecel konusunda genelde Eş'arî âlimler gibi düşündüklerini söyleyebiliriz. Onların da eceli, Allah Teâlâ'nın ilim ve kudreti bağlamında ele alıp ve her şeyin ezelde takdir edildiği kanaatini taşıdıkları görülmektedir. Yine onların, Eş'arîler gibi: "Ecelin zamanının, Allah tarafından, ezeli ilminde takdir ve tayin edildiğini"¹⁰⁶ kabul ettikleri ve bu düşünce ekseninde fikir yürüttüklerini söyleyebiliriz.

Mâtürîdî kelamcılarının göre ecel: Bir şeyin sona ermesi, tamamlanması, hayatın sonu, ölüm için muayyen ve takdir edilmiş vakit anlamlarına gelmektedir. Eceli takdir eden ise Allah Teâlâ'dır. Ecel, O'nun kaza ve kaderiyle meydana gelmektedir. Kişilerin yaşamış oldukları ömürlerinin süresi olan ecel, insan için takdir edilmiş ömrün sonudur. Ecel birdir ve herkesin

¹⁰²"O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O, mutlak galiptir, çok bağışlayıcıdır". Mülk, 67/ 2.

¹⁰³İbn Füreke, a.g.e. , s. 135; Abdülkâhir El-Bağdâdî, a.g.e. , s. 143;

¹⁰⁴Eş'arî, Makalatü'l-İslamiyyin, tahk. Helmut Ritter, Wiesbaden, 1980, s. 256-257; el-İbâne, s.12; Sa'duddîn Taftazani, Şerhu'l Akâid s. 44; Bünyamin Kara, Dinler Tarihi Açısından İslam Dininde Ölüm, Ankara 1995, s. 24.

¹⁰⁵Bakıllâni, a.g.e. , s. 333; Sa'duddîn Taftazani, a.g.e. , s. 44; Bkz. Şerh'ül Makâsüd, İnan (Kum) 1989, IV/ 314-317; Gölçük, Kelâm, Konya 2014, s. 300.

¹⁰⁶Mâtürîdî, Kitâbu't-Tevhid, s. 9-453; Ebû'l Muîn Nesefî, a.g.e. , s. 27

eceli belirlenmiştir. Hiçbir canlı, takdir edilen vakitten önce hayata gelemeceği gibi, eceli gelmeden de ölemez.¹⁰⁷

Mâtürîdî âlimlere göre maktül kendi eceliyle ölmüştür. Onun için başka bir ecel yoktur. Çünkü herkes ezelde tespit edilmiş eceline göre ölmekte veya yaşamaktadır. Ayrıca öldürme ve ölümün sebebi ne olursa olsun durum değişmez. Öldürme de diğer sebepler gibi ölümün bir sebebidir. Ömrün sona ermesi olan ecel, Allah'ın yaratmasıyla olmaktadır.¹⁰⁸

Onlara göre maktülün veya bir başkasının ecellerinin kesilmesi ve bir kişinin eceli gelmeden ölmesi mümkün değildir. Zira maktülün ecelinin kesildiğini iddia etmek, Allah'a muhalefet etmek anlamına gelir. Çünkü Yunus Suresi'nin 49. âyetinde Allah Teâlâ: “*De ki: Ben kendime bile Allah'ın dilediğinden başka ne bir zarar ne de bir menfaat verme gücüne sahibim. Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri geldiği zaman artık ne bir saat geri kalırlar ne de ileri giderler.*” buyurmuştur. Bu âyete göre ecellerin kesilmesinin mümkün olmadığı görülmektedir.¹⁰⁹ Ayrıca âyette Allah Teâlâ, insanların, eceller üzerinde hiçbir tasarrufa sahip olmadıklarını da bildirmektedir.

Onlara göre kâtil hakkında kısasın vacip olması ve ona ceza verilmesinin sebebi o şahsın, Allah'ın yasakladığı bir fiili yapması nedeniyledir.¹¹⁰ Yoksa Mu'tezile'nin dediği gibi katilin maktülün ecelini kesip öldürmesi nedeniyle değildir. Katil maktülün ecelini kesmemiştir. Maktül kendi eceliyle ölmüştür.

Görüldüğü gibi onların, maktülün eceli konusunda Eş'arî'lerle aynı kanaati paylaştıkları görülmektedir. Onlara göre öldürme eylemi, ezelde tespit ve takdir edilmiş olan ecel doğrultusunda meydana gelmektedir. Kişilerin ecellerinde ise takdim ve tehir söz konusu değildir. Şahıslar her ne suretle ölürse ölsün kendi ecelleriyle ölmektedirler. Dolayısıyla ezelde tayin ve tespit edilmiş olan ecel kesilmez, ölüm için konulmuş olan sebebin şekli ne olursa olsun kişinin mutlak olan eceli değişmemektedir. Görüldüğü üzere Ehl-i Sünnet'in her iki kolunun bu konuda da hemfikir olduğu görülmektedir.

Mâtürîdî kelamcılar insan için ecelin tek olduğunu kabul etmektedirler. Onlar bazı âyetlerde geçen iki ecel ifadesinden birincisinin insana ait olan ecel, ikinci ecelin de kıyamet için olduğunu belirtmişlerdir. Onlar, insan ömründe artma ve eksilmenin olmadığını dolayısıyla ecellerde değişikliğin de söz konusu olmayacağını iddia etmektedirler.

Kur'anda geçen, bazı insanların ömürlerinin uzatılacağı bazılarının da kısaltılacağına açık bir kitapta yazılı olduğunu (Fâtır Suresi, 11.): “*Allah sizi topraktan, sonra meniden yarattı. Sonra sizi çiftler kıldı. O'nun bilgisi olmadan hiç bir dişi ne gebe kalır ne de doğurur. Bir canlıya ömür verilmesi de, onun ömründen azaltılması da mutlaka bir kitaptadır.*”¹¹¹ Şüphesiz bunlar, Allah'a kolaydır.” Bu âyette geçen “*ömür verme, ömürden azaltma*” ifadelerinden kastın, sağlık kurallarına riayet edip tedbirli olanların uzun yaşamalarıyla, sağlık kurallarına dikkat etmeyip, hastalık ve tedbirsizlik vb. nedenlerle ömrü kısalanların Allah tarafından bilindiği ve bunun kitapta yazılı olduğu konusudur.¹¹² Yoksa dünya hayatına geldikten sonra

¹⁰⁷ Bkz. Ebu Mansur Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, Beyrut 2004, II / 97, 226; Gardet, *Dieu*, s. 135; Hızır Bey, *Kasîdetü'n-Nüniyye*, Ankara 1981, s. 63; Mustafa Sait Yazıcıoğlu, *Kasîde-i Nüniyye Tercümesi*, Ankara 1981, s. 557-558; M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, İstanbul 1984, s. 322; İzmirli, *a.g.e.*, s. 344-345.

¹⁰⁸ Pezdevî, *Usûlu'd-Din*, s. 171; *Ehl-i Sünnet Akaidi*, İstanbul 1994, s. 351; Ebû'l Muîn en-Nesefî, *a.g.e.*, II / 686; Ömer en-Nesefî, *Akâid Memî*, İstanbul 1988, s. 4; Hâfızuddin Ebû'l Berekât Nesefî, *el-Umde fil-Âkâid*, İstanbul, s. 34; Temel Yeşilyurt, *İslam İnançının Ana Umdeleri (el-Umde tercümesi)*, Malatya 2000, s. 56; Teftazanî, *Şerh-i Akaid-i Neseftiyye*, s. 58; Sâbûnî, *el-Bidâye*, s.76.

¹⁰⁹ Mâtürîdî, *a.g.e.*, II / 484; *Maturidi Akâid Risâlesi ve Şerhi*, (trc. M. Saim Yeprem) Ankara 2011, s.74-75.

¹¹⁰ Mâtürîdî, *Akâid Risâlesi*, s. 74-75.

¹¹¹ (Önce topraktan yaratılan, insanlığın atası Hz. Adem, sonra meniden yaratılan da, diğer insanlardır. Her şeyin yazılı olduğu kitap ise, Allah'ın bilgisinin ve yapacağı işlerin tesbit edildiği levh-i mahfuzdur). Bkz. Diyanet Vakfı Kur'an Meali, s. 434.

¹¹² Tunç, *DİA*, X /382; Cüveynî, *a.g.e.*, 363.

böyle bir şey mümkün değildir. Dolayısıyla onlar, ömürlerde artma ve eksilmenin de olmayacağını ifade etmektedirler.

Ayrıca onlar Hz. Peygamberin bazı hadislerinde geçen “ *Sadaka, sıla-i rahim yapma ve komşulara iyi muamelede bulunma ömrü uzatır, belayı defeder*”¹¹³, “*Kim rızkının artırılmasını ve ecelinin uzatılmasını isterse, sıla-i rahim yapsın*”¹¹⁴. Bu vb. sâlih amellerin ömrü uzattığı ifade edilmiştir. Mâturîdî âlimlere göre bu hadisler Allah Teâlâ’nın ezeli ilmiyle belirlemiş olduğu ecelde bir değişiklik yapmamaktadır. Fakat Allah Teâlâ, kişilerin bu amelleri yapacaklarına veya yapmayacaklarına göre ne kadar yaşayacaklarını bilmektedir.¹¹⁵ Hadislerde geçen ömrün uzamasını Ehl-i Sünnet âlimleri genelde yapılan amel-i sâlihlerin, akraba ziyaretlerinin ve sâlih evlat sahibi olmanın sonucu olarak, kişinin vefatından sonra hayırla hatırlanması ve sadaka-i cariyeye kapsamında uzun yaşayormuş gibi sevap kazanması manasına geldiğini ifade etmişlerdir. Onların ayrıca kişinin sâlih ameller, güzel ahlâk, akrabaları gözetmek ve çevresindekilerle iyi geçinmek gibi güzelliklerle dolu bir ömrün manen bereketli ve huzurlu olacağını belirterek, hadis rivayetlerini bu anlamda yorumladıklarını görmekteyiz.

Mâturîdî kelamcılardan İbn Kemal’in ecel konusunda bazı farklı fikirlere sahip olduğunu görmekteyiz. Ona göre, kişilerin ecellerinde ziyade ve noksan mümkündür.¹¹⁶ Çünkü o, dünya hayatında insanlar için iki ecelin olduğunu iddia etmektedir. O bu görüşlerini açıklamaya şöyle devam etmektedir:

”Biz deriz ki ecel: Mübrem ve Muallâk olmak üzere iki kısımdır. Mübrem eceller âyetlerde geçtiği üzere, artmaz ve eksilmez. Fakat muallâk ecel ise, aynen hadislerde olduğu gibi artar ve eksilir: Mesela, “*Ömrü sadece yapılan iyilikler artırır. Kaderi de sadece dua geri çevirir. Şurası muhakkak ki, kişi işlediği günah sebebiyle rızkından mahrum edilir*”¹¹⁷. Hadiste geçen, “*dua kaderi geri çevirir, sadaka belayı önler, ömrü artırır*” ifadeleri bu ikinci ecel içindir. Hz. Ömer’in Şam’dan taun sebebiyle dönmesi de muallâk ecelin ispatına yönelik açık bir delildir.”¹¹⁸

Görüldüğü gibi İbn Kemal’in, eceli iki ayırmakta olduğunu ve ecellerin artıp eksileceğini ileri sürerek Ehl-i Sünnet’in konuyla ilgili görüşlerinden farklı düşünmekte olduğunu görmekteyiz.

Sonuç olarak Ehl-i Sünnet Kelamcılarının ecel terimi üzerindeki değerlendirmelerinde, düşünce birliği içerisinde olduklarını söyleyebiliriz. Onlar¹¹⁹, ecelin tek olduğunu insan için birden fazla ecelin olmadığını, maktûlün kendi eceliyle öldüğünü, ecellerde her ne surette olursa olsun takdim ve tehirin olmadığını ve ecellerin ilm-i ezeli takdir edildiğini dolayısıyla değişikliğin de mümkün olmayacağı kanaatini taşıdıkları görülmektedir.

¹¹³ Buhari, Da’avât, 26; Tirmizî, Da’avât, 113; İbn Hanbel, Müsned, III/266; İbn Mâce, Mukaddime, 10.

¹¹⁴ Buhari, Edeb, 12; Müslim, Birr, 20-21.

¹¹⁵ Hâfizuddin Ebu’l Berekât en-Nesefî, *el-İtimâd fi’l-İtikâd*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, Vr. 63a; Temel Yeşilyurt, *Ebu’l-Berekât en-Nesefî ve İslam Düşüncesindeki Yeri*, Malatya 2000, s. 254. Ehl-i Sünnet kelamcılarının salih amellerin ömrü artırdığını nazara veren hadisleri şöyle yorumladıkları görülmektedir: “Kişinin akraba ziyaretinde bulunmadığı takdirde, onun ömrünün elli yıl olacağını; akraba ziyaretini yaptığı takdirde ise ömrünün yetmiş yıl olacağı Allah’ın ilminde mevcuttur ve yazılmıştır. Ancak aradaki ilave yirmi yıllık süreyi akraba ziyaretine bağlı olarak takdir edilmiştir. Bu iki süre, (elli yıl artı yirmi yıl) her iki de Allah Teâlâ’nın ezeli ilmi ve iradesi ile takdir edilmiştir”. Bkz: Sâbûnî, a.g.e. , s. 76.

¹¹⁶ İbn Kemal, *Resâil*, s. 71.

¹¹⁷ Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi Ankara 1993, XVII /541.

¹¹⁸ İbn Kemal, *Ecel Risâlesi*, s. 1-2; *Resâil*, s. 71-72. Okumuş, *Mâturîdîliğin Ezeli Yazgı Anlayışı Üzerine Bazı Tespitler*, Kelam Araştırmaları Dergisi, C: 13, S: 2, 2015, s. 655-692.

¹¹⁹“Ehl-i sünnetin ecellerin takdir edilmiş olduğu hususundaki ifade ettikleri görüşlerini Aliyyü’l-Kârî şöyle özetlemektedir: “Hayatı ve ölümü takdir eden Allah Teâlâ, ezeli ilmine dayanarak hayatın ve ölümün sonlanacağı sebepleri de takdir etmiştir. Çünkü kader konusunda bilme, takdir etme ve hükmetme sırası yalnız Allah’a aittir. Bu ilme göre kimileri hastalık, kimileri de katl sebebiyle öleceklerdir. Kimisi bina altında kalır, kimisi de yaşlılık sebebiyle ölür” Aliyyü’l Kârî, a.g.e. s, s. 325.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışmamızın akışı içerisinde buraya kadar ecelin, terim ve mahiyetini, Kuran ve hadislerde geçişi ve ifade ettiği manaları ve ecel üzerinde Kelâm ekollerinin görüşlerini vermeye çalıştık. Ecel meselesinin bazı alt başlıklarında açıklaması zor alanların bulunduğunu ve her mezhebin bu başlıklarla ilgili yorumlarını ve bu görüşlerini ispat etmek için ileri sürdükleri delillerle birlikte ortaya koyduk.

Ecel teriminin âyet ve hadislerde, lafız ve mana olarak farklı anlamlara ve yorumlara gelebilecek şekilde geçiyor olması, Kelâm âlimlerinin, dolayısıyla mezheplerin ve alt ekollerin, farklı yorum ve sonuçlar çıkarmasına neden olduğunu belirtmeye çalıştık.

Mesela; Âyet-i Kerîmelerde geçen “*ecel-i kazâ, ecel-i müsemmâ*” terkiplerini anlamlandırma yaparken, müfessirlerin çoğunluğu, Ehl-i Sünnet Kelamcıları, Şia’nın İmamiyye kolu ve Kâdî Abdülcebbar gibi bazı Mutezilî kelamcılar buradan, insan için tek ecelin olduğunu, âyette geçen iki ayrı ecel ifadesinden “*ecel-i kaza*”nın insana ait, “*ecel-i müsemma*”nın ise kıyametle ilgili olduğu sonucunu çıkarırken; Mu’tezilî kelamcıların çoğunluğu, Şia’nın Zeydiyye kolu âlimlerinin aynı âyette geçen iki ecelin de insana ait olduğu sonucuna vardıklarını tespit ettik.

Yine bu farklı anlamlandırmalar sonucu öldürülen kişinin kendi eceliyle ölüp ölmeme probleminin ortaya çıkmış olduğunu görmüş olduk. Doğal olarak âyeti anlama ve yorumlamadaki farklılık, bu sorunun sonucunu da etkilemektedir. Ecelin tek olduğunu ve asla değişikliğinin olmadığı kanaatini taşıyanların maktülün eceli konusunda; ezelde insanlar için takdir edilen ecelin tek olduğunu dolayısıyla öldürülen kişinin kendi eceliyle öldüğü kanaatine taşıdıklarını, insan için iki ecelin varlığı tezini ileri sürenlerin ise, maktülün eceliyle ölmediğini, onun müsemma eceline kadar yaşamasına kâtilin fırsat vermediğini dolayısıyla ecelinin kesildiği görüşünde oldukları tespit edilerek delilleriyle birlikte çalışmamızda ortaya konmuştur.

Ecelerde artma ve eksilme meselesinde Mu’tezilî kelamcıların çoğunluğuyla birlikte Zeydiyye âlimleri âyetlerde geçen “takdim ve tehir” ifadelerine ayrıca hadis rivayetlerinde geçen “bazı iyi amellerle ömürlerin uzayacağı” ibarelerinden hareketle ömürlerde artma ve eksilmenin mümkün olduğunu iddia ettikleri tespit edilmiştir. Bu meselede Ehl-i Sünnet âlimleriyle birlikte bazı Mutezilî ve Şîî âlimlerin yine âyetlerde geçen; “Onların ecelleri geldiğinde ne bir an öne alınır, ne de geciktirilir” ifadelerden delil getirmek suretiyle ecelerde uzama ve kısalmanın mümkün olmadığını, konuyla ilgili hadis metinlerinde geçen “ecellerin uzaması” ifadelerinin de fizikî süre ve zaman olarak değil de, ömrün manen sevaplarla uzaması ve bereketlenmesi şeklinde anlaşılması gerektiği fikrinde oldukları da çalışmamız içerisinde ifade edilmiştir.

Çalışmamızda görüldüğü üzere, ecel konusunda problem olarak tartışılan başlıkların: İnsan ecelinin tek olup olmadığı, maktül eceliyle mi ölmüştür, öldürülmeseydi yaşar mıydı yoksa yine de ölecek miydi, ecelerde değişimin olup olmadığı dolayısıyla ecelerde uzama ve kısalmanın var olup olmadığı? sorularına cevap ararken nihâi olarak ulaştığımız noktada mezheplerin konuyla ilgili, farklı görüş ve sonuçlara ulaştıkları görülmüştür. Bu farklılığın Kur’an’da geçen ecel teriminden, değişik farklı yorumların çıkmasının nedeninin, âyetler arasında her hangi bir tenakuz sebebiyle değil, aksine mezheplerin konuya bakış açıları ve yaklaşımlarıyla beraber, usul ve yöntemlerindeki farklılıklardan kaynaklandığı sonucuna da ulaşılmıştır.

Ecel konusunu değerlendirmeye tâbi tutan mezheplerin hemen hemen tamamının meseleyi, Allah’ın ezeli ilmi bağlamında ele aldıkları, Mu’tezilî düşünürlerin konuyu biraz da “kulların fiilleri” ekseninde değerlendirdikleri, bazı Şia âlimlerinin yaklaşımlarının da aynı yönde olduğu, düşüncelerini bu doğrultuda yorumladıklarını da tespit etmiş olduk.

Çalışmamızı şu tespitlerimizle tamamlamak istiyoruz: Konuyu değerlendirmeye tâbi tutan tüm mezheplerin farklı yönlerden meseleyi ele almış olmalarıyla, konunun daha iyi anlaşılmasına bir şekilde katkıda bulduklarını düşünüyoruz. Bununla birlikte özellikle Mu'tezilî geleneğe bağlı olan âlimlerin bütüncül olarak tenkide tâbi tutulmalarının da doğru bir yaklaşım tarzı olmadığı kanaatine vardığımızı da burada belirtmek isterim. Onların bu konuyla ilgili olarak Ehl-i Sünnet ekollerinin aksine, kendi aralarında bir birlikteliklerinin olmadığını en az temelde üç ayrı kanaatin olduğunu da çalışmamızın seyri içerisinde ortaya koyduk.

Her konuda olduğu gibi ecel ve ölüm konusunda da bir kul olarak, sebeplere teşebbüs ederek fiili duamızı kusursuz yapmalı, gerekli tedbirimizi almalıyız. Bundan sonra şayet başımıza herhangi bir hadise, bir kaza, bir hastalık gelirse onu da rıza ile karşılamamız gerekir. Bir kul olarak bize başta hayatımız olmak üzere, maddi ve manevi olarak yararlanmamız için verilen her türlü nimetin birer emanet olarak verildiği anlayışıyla ve sorumluluk bilinci içerisinde bunları koruyup kollamamız elzemdir. Kısacası ecel gizli olduğu için, gerekli olan tedbirleri aldıktan sonra, yaratanın takdirine teslim olmamız gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Abdülbakî, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfazi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1984.
- Aliyyül Kâri, *Şerhu Fıkhil-Ekber*, Darul Kitâb'ul İslami, İstanbul 1375/1955.
- Âmilî, Hasan el-Mekkî, *el-İlahiyat âlâ Hüde'l-Kitab ve's-Sünne ve'l-Akl*, (I-II), Daru'l-İslâmiyye, Beyrut 1989.
- Ardoğan, Recep, *Delillerden Temellere Sistematik Kelâm*, Klm Yayınları, İstanbul 2016.
- Âsım Efendi, Mütercim, *Kamus Tercemesi*, (I-IV), İstanbul 1304.
- Aydın, Ali Arslan, *İslam İnançları: Tevhid ve İlm-i Kelam*, Gonca Yay. , Ankara 1984.
- Aydın, Ferit, *İslâm'da İnanç Sistemi*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1995.
- Aydınlı, Osman, *Mu'tezilenin Beş Esasının Teşekkülünde Ebu'l-Hüzeyl'in Yeri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1998.
- Bağdâdî, Abdülkâhir, *Mezhepler Arasındaki Fark*, (Çev. Ethem R. Fığlalı), T.D.V. Yay. Ankara 2011.
- Bağdadi, Ebu Mansur, *Usulu'd-Din*, İstanbul 1928.
- Bağdâdî, *Usuli'd-Dîn*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.
- Bakillâni, Ebu Bekir b. Tayyib, *et-Temhid*, Kahire 1931; Beyrut 1957.
- Buhari, Ebu Abdullah İsmail, *el-Cami'us Sahih*, I-VIII, Çağrı Yay. İstanbul 1981.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, I-XVIII, Ak Çağ Yay. Ankara 1993.
- Cemaluddîn, İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, I-XVIII, Beyrut 1988.
- Cürcani, Seyyid Şerif, *Şerhu'l Mevâkıf*, İstanbul 1286.
- Cüveynî, *Kitabu'l İrşâd*, Kahire 1950.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Abdülmelik, *el-'Akîdetü'n-nizâmiyye*. MÜİFV. Yay. İstanbul 1992.
- Develioğlu, Ferid, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Yay. Ankara 2002.
- Doğan, İsa, *Zeydiyye Mezhebi'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1987.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*. Eser Neşriyat, İstanbul 1979.
- Eş'arî, Ebu'l Hasan, *el-İbane ve Usul-ü Ehli's-Sünnet*, (trc. Ramazan Biçer) Gelenek Yay. İstanbul 2010.
- Eş'arî, Ebu'l Hasan. *el-İbane ve Usul-ü-Diyâne*, Kahire 1375.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan İsmâil, *Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallîn*, (tah. Muhammed Muhyiddin Abdî'l-Hamid), (I-II), Beyrut 1990.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan İsmâil, *Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallîn*, (tah. Helmut Ritter, Wiesbaden), 1980.
- Fığlalı, Ethem Rûhi, *İmamiyye Şiası*, Selçuk Yay. İstanbul 1984.
- Firûzâbâdî, Mecduddin, *Kamusu'l-Muhît*, Daru'l Fikir, Beyrut 1995.
- Gazzalî, Ebu Hamid Muhammed, *el-İktisad Fi'l-İtikad*, Beyrut 1969.
- Gölcük, Şerafettin, *Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri*, Kayıhan Yay. İstanbul 1979.
- Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman, *Kelam*, Tekin Kitabevi, Konya 2014.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, Der Yay. İstanbul 1979.
- Hâdî, Yahya b Hüseyin, *Kitabu'r-Red ve'l İhticac alel Hasan b. Muhammed b. El- Hanefiyye* (neşr. Muhammed Amâre) Kâhire 1971.
- Harputî, Abdullatif, *Tenkihu'l Kelâm fî Akaidi Ehli'l-İslâm*, Dersaadet, İstanbul 1330.
- İbn Füre, Ebü Bekr, *Mücerred'ü- Makâlâti'l-Eş'arî*, Paris 1987.
- İbn Hadîd, *Şerh Nehcu'l-Belâğa*, (I-XX), (tah. M. Ebu'l-İbrahim), Beyrut 1965.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed, *Kitabu'l Fasl fil Milet ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, (I-V), Mısır 1902.

- İbn Murtaza, Ahmet b. Yahya, *Kitabu'l- Kalaid fi Tashihi'l Akaid*, (thk.N. Nadir), Daru'Maşrık Yay. Beyrut 1986.
- İbn-İ Hanbel, Ahmed, *Müsned*, (I-VI), Çağrı Yay. İstanbul 1981.
- İbn-İ Kemal, Şemsettin Ahmet, *Ecel Risalesi*, İstanbul 1610.
- İbn-İ Kesir, Ebu'l- Fida, *Tefsiri'l Kur'ani'l-Azîm*, (I-IV) Beyrut 1992.
- İbnu'l Hümmam, Kemaleddin, *el-Müsayere*, Çağrı Yay. İstanbul 1400/1979.
- İbnü'l Melâhimî, Kitabu'l Fâik Fî Usulî'd-Dîn, Tahran 1386.
- İbnü'l-Mutahhar, *Menâhicü'l Yakîn fi Usuliddîn*, Ettâbiu'l Evkâfi ve's- Şuûnil Hayriyye, ts.
- İcî, Aduddîn, *el-Mevakıf fi İlm-i Kelâm*, Alimü'l-Kütüb, Beyrut ts.
- İsfahani, Rağıb, *Müfredat: Elfazı'l-Kur'an*, Beyrut 1992.
- İsfahani, Rağıb. *Müfredat: Kur'an Kavramları Sözlüğü*, (trc. Yusuf Türker), Pınar Yay. İstanbul, 2007.
- İzmirli, İsmail Hakkı, Muhassal'ul- Kelam, Evkaf Matbaası, İstanbul 1336.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, (haz. Sabri Hizmetli), Ümran Yay. Ankara 1981.
- Kâdi Abdulcebbar, Ebu'l Hasan, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, (trc. İlyas Çelebi), TYEKB. İstanbul 2013.
- Kâdi Abdulcebbar, Ebu'l Hasan, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Kahire 1965.
- Kâdi Abdulcebbar, *el-Muğni fi Ebvâbi't- Tevhid ve'l-Adl*, Mısır 1962.
- Kara, Bünyamin, *Dinler Tarihi Açısından İslam Dininde Ölüm*, Ankara 1995.
- Karadeniz, Osman, *Ecel Üzerine*, Anadolu Matbaası, İzmir 1992.
- Karadeniz, Osman, *Kelam El Kitabı*, (Ecel ve Ömür) bölümü, Grafiker Yay. Ankara 2013.
- Karagöz, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Komisyon), D.İ.B. Yay. Ankara 2006.
- Kestelli, Muslihüddin, *Haşiye ala Şerhi'l-Akaid*, Bahar Matbaası, İstanbul 1973.
- Konyalı, M. Vehbi, *Hülâsâtu'l-Beyân fi Tefsiri'l- Kur'an*, (I-XVI), Üçdal Yay. İstanbul ts.
- Kur'an-I Kerim ve Açıklamalı Meali, (Haz. Heyet), TDV. Yay. Ankara 1993.
- Maturîdî, *Akâid Risâlesi ve Şerhi*, (trc. M. Saim Yeprem) Ankara 2011.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed, *Kitâbu't-Tevhid*, (B. Topaloğlu, M. Aruçi), Ankara 2003.
- Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, (Tah. Fethullah Huleyf), İstanbul 1979.
- Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an* (Haz. B. Topaloğlu), Mizan Yay. İstanbul 2005-2008.
- Mes'udî. Ebu'l Hasan, *Murucu'z-Zeheb*, (I-IV), (tah. M. Abdulhamid), Beyrut 1998.
- Miras, Kamil, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, (I-XII), Ankara 1981.
- Mutlu, İsmail, *Tarihte ve Günümüzde Caferilik*, Mutlu Yay. İstanbul 1995.
- Müslim, *Cami'us-Sahih*, (I-V), Mısır 1955. Neseî, Ebû'l Muîn, *Tabsiratü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn* (Tah: Hüseyin Atay). DİB. Yay. Ankara 2004.
- Neseî, Ebu'l Berekât, *el-Umde fil-Âkâid*, (tah: T. Yeşilyurt), Kubbealtı Yay. Malatya 2000.
- Neseî, Ebu'l Berekât, *Medariku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, (I-IV) İstanbul 1984.
- Neseî, Hâfizuddin Ebu'l Berekât, *el-İtimâd fi'l-İtikâd*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, No: 3085.
- Okumuş, *Allah İnsan Tabiat Bağlamında Ecel Problemi*, Araştırma Yay. Ankara 2014.
- Okumuş, Namık Kemal, Mâtürîdîliğin Ezeli Yazgı Anlayışı Üzerine Bazı Tespitler, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, C: 13, S: 2, 2015.
- Okumuş, *Şia'da, İmamiyye Ve Zeydiyye Özelinde Ezeli Yazgı Algısının Temel Basamakları Olan Kader, Kaza, Ecel, Rızık Ve Beda Anlayışı Üzerine Bazı Tespitler, Makâlât Mezhep Araştırmaları*, VII/1 (Bahar 2014)
- Onat Hasan, *Emevî Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, TDV Yay. Ankara 1993.
- Öz, Mustafa, *İslam Mezhepler Tarihi*, Ensar Yay. İstanbul 2017.

- Ramazan Efendi, *Akaid Şerhi*, Basın Ofset, İstanbul 1965.
- Râzi, Fahreddîn, *Mefâtihu'l-Gayb*, Tahran ts.
- Razi, Fahreddîn, Tefsir-i Kebir (Mefâtihu'l Gayb), (Terc. S. Yıldırım, L. Cebeci, S. Kılıç, S. Doğru), (I-XXIII) Ak Çağ Yay, Ankara 1991.
- Reyyişehrî, Muhammed, *Mîzanu'l-Hikme*,(I-X), Kum 1403.
- Sâbûnî, Nureddin. *Maturidiyye Akaidi*, (Terc. Bekir Topaloğlu), TDV Yay. Ankara 2005.
- Serdar, Murat; Işık, Harun, *İslam İnanç Esasları*, Kimlik Yay. Kayseri 2017.
- Sönmez, Mustafa, *Kelami Düşüncede Allah'ın İradesini Sınırlandırma Problemi (Mu'tezilî Yaklaşımın Bir Tahlili)* Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 20, Ankara 2004.
- Subhî, A. Mahmut, *ez-Zeydiyye*, Kahire 1984.
- Subhî, A. Mahmut, *Fî İlmi'l Kelam*, (I-III), Beyrut 1985.
- Şehristânî, Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, (I-III), Beyrut 1992.
- Şerif el-Murtazâ, *ez-Zâhire fî İlmi'l-Kelâm*,(Tah. S. Ahmed Hüseyinî) en-Neşri'l İslâmî, Kum ts.
- Tabatabaî, Hüseyin, *El-Mizan Fî Tefsiri'l-Kur'an*, (I-XXI), Kum 1971.
- Taftazani, Sa'duddîn, *Kelâm İlmi ve İslam Akaidi (Şerhu'l-Akaid)*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay. İstanbul 2010.
- Taftazânî, Saduddîn, *Şerh'ül Makasid*, (V) İran (Kum) 1989.
- Tirmizi, Muhammed b. İsa, *Sünen*, (I-V), Çağrı Yay. İstanbul 1981.
- Topaloğlu, Bekir- Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İSAM Yay. İstanbul 2013.
- Tunç, Cihat, *Ecel Maddesi*, DİA. C: X, İstanbul 1994.
- Tûsî, Nasiruddin, *el-İktisat fî Ma Yeteallâk bi'l-İtikad*, Neced 1979.
- Wensinck, A.J, *Mucemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadisi'n- Nebeviyye, Concordance*, (I-VIII), Çağrı Yay. İstanbul 1998.
- Yeşilyurt, Temel, *Ebu'l-Berekât en-Neseî ve İslam Düşüncesinde Yeri*, Kubbealtı Yay. Malatya 2000.